

Bölgelere Göre 'Men Kezebe 'Aleyye...' Hadisinin Rivayet Seyri

Bekir KUZUDIŞLİ, Yrd. Doç. Dr.*

"The Transmision Progress of
'Man Kazhaba 'alayya ...' Hadith
According to Its Regions"

Abstracts: It is well-known application in the classical period by Muslim scholars to evaluate the hadiths according to the regions. They have usually taken the region into consideration while they investigate an isnad or a narrator. This point is also observed in some modern studies. However, some of these works, mostly, focused on the regions that author lived. In this article, instead of books that recorded the hadith of 'Man kazhaba 'alayya...', I studied the isnads of the hadith regarding their regions. In this way, I want to reach some various conclusions. By doing so, it is also possible to compare the data which appears from the isnads with the conclusions that was reached through the books.

Citation: Bekir Kuzudişli, "Bölgelere Göre 'Men Kezebe 'Aleyye ...' Hadisinin Rivayet Seyri", *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, VII/1, 2008, ss. 71-110.

Key Words: 'Man kazhaba 'alayya...' hadith, regional isnads, Juynboll, Shu'ba b. Hadjädj.

A. Hadisleri Bölgelere Göre Düşünmek

Hız Peygamber'in vefatından sonra, fethedilen veya yeni kurulan şehirlerde İslâm'ı öğretmek ve bölge halkının sorunlarını çözmek için bazı sahâbilerin söz konusu yerlere gönderildiği bazıların ise kendi istekleriyle Hicaz bölgesinden ayrılarak farklı bölgelere yerleştikleri bilinen bir husustur. Bu sahâbilerin Hz. Peygamber'in hadislerini de çeşitli vesilelerle zikretmeleri ve böylece söz konusu rivâyetlerin buldukları bölgede yayılmasına öncülük etmeleri tabiidir. Rihle'nin *sistematiik* olarak icra edilmediği hicri ilk asırda, hatta II. asrın başlarında bazen, bir bölgede yaygın olarak bilinen hadislerin başka bölgelerde bilinmediği, buna paralel olarak da her bölgenin kendirâvilerinden oluşan isnadlara sahip olduğu görülmektedir. Klasik hadis usûlü ve rical kaynaklarında bu isnadlar veya râvileri ilgili şehirlere nispet edilerek zikredilmiştir.¹ Örne-

ğin Buhârî'nin hafızasını ölçmek isteyen bir grup râvinin kurguladığı imtihan anlatılırken, "Onlar Şam isnadlarını Irak isnadlarına; Yemen isnadlarını Haremeyn isnadlarına karıştırdılar"² denilerek isnadlar şehirlere nispet edilmiştir. Öte yandan bazen müsnedlerin tertibinde şehirler dikkate alınmıştır. Meselâ Taberânî *Müsnedü's-Şâmiyyîn* adlı eserinde Şamlı tâbiîn ve etbau't-tâbiîn âlimlerinin isimlerini esas alarak müsned hadislerini sıralamıştır. Bu râvileri incelerken de bazen Medîneli, Mekkeli, Mısırlı, Kûfeli... sahâbî ve tâbiilerden aldıkları hadisleri de bölge esasına göre kaydetmektedir. Örneğin o, "Abdurrahmân b. Sevbân'ın Mekkelilerden rivâyeti"³, "İbn Sevbân'ın Medînelilerden rivâyeti"⁴, "İbn Sevbân'ın Basralılardan rivâyeti"⁵ şeklinde başlıklar kullanmıştır. Oysa Taberânî genelde bu adlandırmayı yapmamaktadır.⁶ Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde de bazı rivâyetler bölgelere göre sıralanmıştır.⁷

Klasik kaynaklarda bir şehrin kendi içinde devam eden isnadlarla, farklı şehirlere mensup râvilerin oluşturduğu isnadların karşılaştırıldığını görmek de mümkündür.⁸ Hatta âlimler, belirli şehir veya bölgelerin isnadlarını genel olarak değerlendirip diğer şehir isnadlarıyla karşılaştıran ifadeler nakletmişlerdir.⁹ Hadis rivayetinde bölge veya şehir faktörü cerh ve ta'dil ilmine de yansımış, bazı râvilerin güvenilir ya da zayıf olmaları, rivâyet ettikleri şehirlere göre kayıtlanmıştır. Sözelimi Hişâm b. Urve'nin Medîne'deki rivâyetleri daha sahih görülmüşken Irak'taki rivâyetlerinin sahihliği tartışılmıştır.¹⁰ Benzer şekilde Ahmed b. Hanbel, Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın Yemen'de sema yoluyla aldığı hadisleri sahih sayarken Mekke'de Süfyan es-Sevri'den aldığı bir hadise şiddetle karşı çıkmıştır.¹¹ Öte yandan, bir râvi hakkında onunla aynı beldede yaşayan âlimlerin verdiği bilgiler farklı şehirlerde ikâmet eden âlimin sözlerine nispetle daha geçerli sayılmıştır.¹²

Klasik anlayışta şehir faktörü, en azından söz konusu isnadın bir özelliği olarak zikredilirken, günümüzdeki bazı çalışmalarda hadisler incelenirken böl-

² Zehebi, *Siyer*, XII, 411.

³ Taberânî, *Şâmiyyîn*, I, 72.

⁴ Taberânî, *Şâmiyyîn*, I, 77.

⁵ Taberânî, *Şâmiyyîn*, I, 99.

⁶ Taberânî, *Şâmiyyîn*, I, 27.

⁷ Ahmed, *Müsned*, III, 400, IV, 339, V, 115.

⁸ Bkz. İbn Hibban, *Sahih*, VIII, 179; Irâkî, *et-Takyid*, s. 126.

⁹ Örnekler için bkz. Muhammed Tâhir el-Cevâbî, *Cuhûdü'l-muhaddisîn fi nakdi metni'l-hadisî'n-Nebeviyyi's-şerîf*, Tunus: Müessesâtu Abdülkerim b. Abdullah [t.y.], s. 54.

¹⁰ İbn Receb, *Şerhü İlel-i Tirmizî* (thk: Hemmâm Abdürrahîm Sa'îd), Ürdün: Mektebetü'l-menâr, 1407, II, 769. krş. Emin Aşıkutlu, "Bir İsnad Tenkit Yöntemi Olarak Şartlı Cerh-Ta'diller ve Uygulamadaki Sonuçları", *MÜFD*, 2001, s. 53.

¹¹ İbn Receb, *Şerhü İlel*, II, 770. Emin Aşıkutlu, "Şartlı Cerh-Ta'diller", s. 60

¹² Bkz. İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*, (thk. Muhammed Abdülmecid es-Selefi), Beyrut: Dârü's-Semî'i 2000, I, 524.

* İÜ İlahiyat Fakültesi, Hadis, Fatih, İSTANBUL, kuzudislibekir@yahoo.com

¹ Bkz. Hâkim, *Marifetü ulûmi'l-hadis*, s. 78. Hadisin şehre nispetine örnek olarak bkz. Hatib, *er-Rihle*, s. 153. [Bu çalışma "Hadith of Man Kadhaba 'Alayya and Argumentum e Silentio" başlığıyla *Hadis Tetkikleri Dergisi*'nin önceki sayısındaki (V/2, 2007, ss. 47-71) çalışmamızın devamı mahiyetinde olması sebebiyle, orada geçen eserlerin tam künyesi burada verilmemiştir.]

geleri de dikkate alınmış, isnad yerine de elimize ulaşan kitaplar esas alınmıştır.¹³ Örneğin 'Men kezebe 'aleyye ...' hadisinin menşeyini inceleyen Juynboll, bu hadisin en erken hangi bölgeye ait olduğunu bize ulaşan eserlerden hareketle tespit etmeyi amaçlamaktadır. Ona göre, bu hadisin Medîne şehrini temsil eden Mâlik b. Enes'in *Muvatta'*nda veya Medîne ve Mısır bölgesinde faaliyet gösteren İbn Vehb'in *Câmi'i'*nde bulunmayıp da Irak bölgesi âlimlerinden olan Tayâlisî'nin *Müsned'*inde birden fazla isnadla zikredilmesi, söz konusu hadisin menşeyi hakkında bir fikir vermektedir.¹⁴ Juynboll'a göre, bu hadis Irak bölgesinde hicrî II. asrın ikinci yarısında formüle edilmiş olup¹⁵ daha sonra çeşitli bölgelere dağılmıştır. Hadisleri bölgelere ayırırken, günümüze ulaşan kitapları esas alan bu tür bir değerlendirme, sadece *e silentio* deliline¹⁶ dayandığı, başka bir deyişle olandan değil de olmayandan hareketle sonuçlar ürettiği için teorik açıdan sorunlu gözükmektedir. Nitekim 'Men kezebe 'aleyye...' hadisinin Tayâlisî'den çok önce Ma'mer b. Râşid'in (ö. 154) *Câmi'i'*nde zikredildiğinin tespiti, bu hadisin Juynboll'un iddiasından daha erken bir tarihte, en azından Basra ve Yemen'de bilindiğini göstermektedir.¹⁷ Benzer şekilde, hadisin Ebû Hanîfe'nin (ö. 150) *Müsned'i*, Ebû Yûsuf (ö. 182) ve Muhammed eş-Şeybânî'nin (ö. 189) *Kitâbü'l-Âsâr'*larında rivâyet edilmesi, öte yandan onun Basra daha sonra da Uman'a yerleşen İbâzî müellif Rabî b. Habîb'in *el-Câmiü's-sahîh'*inde varlığı,¹⁸ Juynboll'un gerek zaman gerekse mekan açısından söz konusu hadisin menşeyi ile ilgili değerlendirmelerinin yanlışlığını ortaya

¹³ Cibril hadisi ile ilgili yapılan bir değerlendirme bu konuya örnek teşkil edebilir. Bekir Tatlı'nın doktora seminerinde verdiği bilgilerden hareketle M. Hayri Kırbaçoğlu, Buhârî'ye öncesi eserler içerisinde Hicaz bölgesine ait olan kitaplarda Cibril hadisinin zikredilmeyip de, Irak bölgesine ait olan Ebû Hanîfe, Rabî b. Habîb, Tayâlisî... gibi muhaddislerin kitaplarında nakledilmesini kader tartışmalarının da bu bölgede çıkmasına dikkat çekerek oldukça manidar bulmaktadır (M. Hayri Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, s. 354). Araştırmayı yapan Bekir Tatlı ise bu konuyu doktora tezine de taşımış ve söz konusu eserlerde Cibril hadisinin bulunmayışının muhtemel sebeplerini ve değerlendirmelerini naklettikten sonra coğrafi açıdan bir sonuca varmak için daha fazla bilgiye ihtiyaç bulunduğunu kaydetmiştir (Bekir Tatlı, *Hadis Tekniği Açısından Cibril Hadisi ve İslam Düşüncesine Yansımaları*, AÜSBE, 2005, s. 59). Hayri Kırbaçoğlu'nun kullandığı şekilde araştırmanın sorunları için bkz. Erdinç Ahatlı, *İslamî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi*, II, s. 807- 809. Burada hadis ilmini şehirlerle göre daha detaylı olarak incelemenin gerekliliği açıktır. Henüz sayıları az olmakla birlikte konu hakkında bazı çalışmalar da yapılmıştır (bkz. Emin el-Kudât, *Medresetü'l-hadis fi'l-Basra: hattâ el-karnî's-sâlisel-hicrî*, Beyrut: Dâru İbn Hazm 1998/1419; Hüseyin Kahraman, *Kûfe'de Hadis İlk Üç Asır*, Bursa: Emin Yayıncılık 2006).

¹⁴ Juynboll, *Muslim Tradition*, s. 110, 114, 125.

¹⁵ Juynboll, *Muslim Tradition*, s. 128.

¹⁶ Bu delil için bkz. Bekir Kuzudışlı, "Hadith of Man Kadhaba 'Alayya and Argumentum e silentio", *HTD*, V/2, 2007, 41-71.

¹⁷ Bkz. Motzki, "Dating Muslim Traditions: A Survey", *Arabica*, 2005, s. 218-219.

¹⁸ Ebû Hanîfe, *Müsned*, s. 27; Rabî b. Habîb, *Câmi'*, s. 283; Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Âsâr*, s. 207; Muhammed eş-Şeybânî, *Kitâbü'l-Âsâr*, s. 80.

koymaktadır. Öte yandan incelenen hadisin sadece Mâlik'in *Muvatta'*nda bulunmamasından hareketle, onun söz konusu zaman diliminde Medîne bölgesinde bilinmediğinin ileri sürülmesi, Mâlik'in hadislerini *Muvatta'* ile Medîne bölgesinin hadislerini de Mâlik'in naklettikleriyle sınırlama anlamına geleceği için problemlidir.

Hâlbuki 'Men kezebe 'aleyye...' hadisinin rivayet seyri bölgesel açıdan, 'zikredilmeyenler'den hareketle değil eldeki veriler ışığında değerlendirilebilir. Ayrıca bu hadisi, onları zikreden ve kitapları günümüze ulaşmış müelliflerin bölgelerine göre sınıflandırmak yerine elde mevcut kaynaklarda zikredilen isnadları, bölgelere göre değerlendirmek suretiyle hadisin rivâyet seyrinin incelenmesi ve hadis tarihi açısından çeşitli sonuçlara ulaşılması daha uygun gözükmektedir.

'Men kezebe 'aleyye...' hadisini isnad merkezli olarak bölgelere göre araştırmak, aslında her ikisi de sadece söz konusu hadise munhasır olmayan şu hususları zorunlu olarak gündeme getirmektedir: (1) İsnadlar, râvilerinin yaşadıkları şehre göre bölgelere ayrılırken, zorunlu olarak, birrâvinin nisbesi ya da biyografisinde zikredilen ikâmet ettiği şehirler göz önünde bulundurulmuştur. Bununla birlikte ilk asırda da birçok sahâbînin ya da sonraki râvilerin çeşitli vesilelerle farklı bölgelere seyahat ettiği, özellikle hac ya da umre vesilesiyle Mekke ve Medîne ile irtibat halinde oldukları bilinmektedir. Dolayısıyla, sözlü gimi, Kûfe'de yaşadığı bilinen ya da *Kûfi* nisbesiyle anılan râvilerden oluşan bir isnadın söz konusu bölgeye atıfla anılması, teorik olarak, o isnadla zikredilen hadisin sadece Kûfe'de biliniyor olmasını gerektirmemektedir.¹⁹ Zira isnaddakirâvilerden herhangi birisi, seyahatleri ya da hac vesilesiyle onu başka bölgelerde de zikretmiş olabilir. Bu geçişkenlik bazen isnadlara yansımıştır. Ancak bazen da, şayet mevcutsa, ilgili tariklerin kitaplara girmemesi ya da bu kitapların günümüze ulaşmaması gibi nedenlerle bölgeler arası geçişten haberdar bulunmayışımız imkan dâhilindedir. (2) Diğer birçok hadisin tariklerinde olduğu gibi 'Men kezebe 'aleyye...' hadisinin de bazı sahâbîlere atfı zayıf, aşırı derecede zayıf hatta uydurma olarak değerlendirilmiştir. Nitekim 'Men kezebe 'aleyye...' hadisini sıhhat tetkine tâbi tutan İbn Hacer, sadece otuz üç sahâbîden gelen rivayetlerin sahih ya da hasen olarak değerlendirilebileceğini söylemektedir.²⁰ Bunlar arasında her bir sahâbîye nispet edilen çeşitli tarikler sahih ya da hasen olsa da onlar içinde de zayıf tariklerin bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu makalede, bölgeler değerlendirilirken İbn Hacer'in tespit ettiği sahâbîlerden nakledilen rivayetler dikkate alınmış ve onlardan gelen elde mevcut tarikler sıhhat açısından değerlendirilerek çalışmaya dâhil edilmiştir. Ayrıca, bu makalede, genel olarak ilk bir buçuk asrın esas alındığı gerekli görü-

¹⁹ Râvileri bölgelere göre sınırlamanın sorunlarına bir işaret olarak bkz. Erdinç Ahatlı, *İslamî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi* II, s. 809.

²⁰ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, I, 203.

len yerlerde II. asrın tamamının kaydedildiği belirtilmelidir. Zira gerek makalenin sınırları gerekse söz konusu tarihten itibaren, zaten yaygın bir şekilde nakledilmiş olan isnadların daha da fazlaşması nedeniyle böyle bir sınırlama zorunlu gözükmemektedir. Öte yandan, incelenen şahısların, çoğu kere elde mevcut tariklerin ortak râvilerinden oluştuğu da zikredilmelidir.

B. Bölgelere Göre 'Men kezebe 'aleyye...' Hadisi

İlk yüz elli yılda 'Men kezebe 'aleyye...' hadisinin bölgeler açısından rivayet seyri incelendiğinde dört bölgenin öne çıktığı görülmektedir. Hicaz Bölgesi (Mekke ve Medîne); Mısır Bölgesi, Suriye Bölgesi ve Irak Bölgesi (Kûfe, Basra, Vâsıt).²¹ Aşağıda bu dört bölge sahâbe tabakasından başlanarak ana hatlarıyla incelenecektir.

1. Hicaz Bölgesi

Resûlullah'ın (s.a.v.) vefatından sonra da Medîne'de ikâmet eden Osman b. Affân, Zübeyr b. Avvâm, Abdullah b. Ömer, Ebû Hüreyre, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Katâde, Seleme b. Ekva, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Sâib b. Yezîd, 'Men kezebe 'aleyye...' hadisinin Medîne'deki sahâbe râvileridir. Mısır bölgesiyle yakın ilişkisi olan Abdullah b. Amr'ın da Tâif'te ikâmet ettiği zikredilmektedir. Aşağıda bu sahâbilerden nakledilen bütün tarikleri incelemek yerine ortaya çıkan isnad yapıları değerlendirilecektir. Esas alınan tarikler ise Ek'te sunulmuştur.

Yukarıda adı geçen Medîneli sahâbilerin 'Men kezebe 'aleyye...' rivâyetleri bölge açısından incelendiğinde genel olarak (a) Sahâbî'den (veya onun râvisinden); sonra başka bölgelere intikal eden isnadlar; (b) İlk bir buçuk asır Hicaz bölgesinde rivâyet edildikten sonra farklı bölgelere intikal eden isnadlar; (c) İlk iki asır (ve sonrasında) Hicaz bölgesinde bulunan isnadlar; (d) Başka bölgelerden Hicaz'a gelenler şeklinde dört yapı ortaya çıkmaktadır. Bu yapılar- dan kastedilen hususlar şu şekilde açıklanabilir:

(a) İlk sırada zikredilen gruba Ebû Hüreyre > Ebû Sâlih (Medîne, ö. 101)²²> Ebû Hasîn (Kûfe, ö. 127)...²³ isnadı örnek verilebilir. Bu yapıda gayet yaygın isnadlar bulunmaktadır. Ancak biz bu yapıyı zikredildikleri bölgeler incelenirken ele almayı tercih ediyoruz.

(b) Yukarıdaki sahâbilerden nakledilen bazı isnadlar yaklaşık olarak ilk bir buçuk asır Medîne'de varlığını sürdürmüştür. Örneğin Hz. Osman'dan aktarı-

lan Âmir b. Sa'd (ö. 104)²⁴ > Ebû'z-Zinâd (ö. 130)²⁵ > Abdurrahmân b. Ebî'z-Zinâd (ö. 174) isnadındaki râviler Medîne bölgesine aittir. Ancak Abdurrahmân'ın daha sonra Bağdat'a gittiği ve orada vefat ettiği belirtilmelidir.²⁶ Abdurrahmân'dan sonra bu tarik, başta Kûfe bölgesine mensup Tayâlisî (Basra, ö. 204) olmak üzere²⁷ birçok râvi tarafından nakledilmeye başlanmıştır.²⁸ Hz. Osman'dan gelen bir diğer vecih de benzer özelliktedir. Zira Mahmûd b. Lebid (ö. 96)²⁹ > Ca'fer b. Abdullah³⁰ > oğlu Abdülhamîd b. Ca'fer (ö. 153)³¹ Medîneli râvilerdir. Bu tarik daha sonra Irak bölgesine intikal etmiş ve büyük oranda Basralı Ebû Bekir el-Hanefî (ö. 204) tarafından rivayet edilmiştir.³²

Zübeyr b. Avvâm'dan gelen bazı vecihlerde de aynı yapı görülmektedir. Meselâ Zübeyr b. Avvâm (Medîne, ö. 36) > Abdullah b. Zübeyr (Medîne, Mekke, ö. 73) > Abdullah b. Urve (Medîne, ö. 126'dan sonra) isnadındakirâviler Medîne'ye nispet edilmişlerdir. Abdullah'tan sonra bu rivâyet, yine Medîneli râviler olan Abdullah'ın oğlu Ömer ve Yahyâ b. Abbâd vasıtasıyla³³ Yezîd b. Abdullah b. Hâd'a (ö. 139) nakledilmiştir.³⁴ Yezîd de, Medîneli olup sika bir râvidir.³⁵ Bu tarik, daha sonra ise Mısır'ın meşhur hadis hafızı Leys b. Sa'd vasıtasıyla farklı bir coğrafyaya intikal etmiştir.³⁶

Ayrıca Abdullah b. Urve tariki, Hicaz bölgesine yerleşmiş Zühayr b. Mu-

²⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 56.

²⁵ Mescid-i Nebevî'de oldukça itibarlı ders halkasına sahip olan Ebû'z-Zinâd, Medîne'nin sika râvilerinden sayılmış, ayrıca Ali b. el-Medîni tarafından da "Tabîtin büyüklerinden sonra ondan daha âlim birisi yoktu" sözleriyle övülmüştür (İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 179).

²⁶ Nitekim önceleri Medîne'de naklettiği hadisler hakkında olumlu görüş serdedilirken, Irak bölgesindeki rivâyetleri zayıf kabul edilmiştir (Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 98-99).

²⁷ Tayâlisî, *Müsned*, s. 79.

²⁸ İshâk b. İshâk, Süreyc b. Nu'mân ve Hüseyin için bkz. İbn Hanbel, *Müsned*, I, 65. İbn Vehb için bkz. Tahâvî, *Şerhü müşkili'l-âsâr*, I, 354. Burada İsmâil b. Ebî Üveys'in Medîneli olduğu, İbn Vehb'in de bir müddet Medîne'de ikâmet ettiği bilinmektedir.

²⁹ Mahmûd b. Lebid, Medîneli bir râvi olup, Resûlullah'ı (s.a.v.) görüp görmediği tartışılmıştır. O, az hadis rivâyet etmekle birlikte sika bir râvi sayılmaktadır (Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 310; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 59).

³⁰ Ca'fer b. Abdullah, Medîne'ye nispet edilen sika bir râvidir (İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 135; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 64).

³¹ Abdülhamîd'in kaderilikle itham edilmiş olması her ne kadar onun Irak bölgesiyle ilişkisini akla getiriyorsa da İbn Sa'd'ın onun Medîne'de vefat ettiğini belirtmektedir (İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ, mütemmim*, s. 400). Abdülhamîd sika bir râvi olmakla birlikte, kaderiliğe nispet edilmesi sebebiyle eleştirilmiştir (Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVI, 418).

³² Ahmed, *Müsned*, I, 70; Bezzâr, *Müsned*, II, 38; Tahavî, *Şerhü müşkili'l-âsâr*, I, 354. Bununla birlikte söz konusu tarik ayrıca Medîne şehrine nispet edilen Vakîdî tarafından da nakledilir (İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 336).

³³ Ömer b. Abdullah için bkz. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXI, 413. Yahyâ b. Abbâd b. Abdullah b. Zübeyr için bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 205.

³⁴ Dârimî, *Sünen*, I, 88; Şâşî, *Müsned*, I, 96; İbn Adî, *Kâmil*, I, 27; Taberânî, *Turuk*, s. 112.

³⁵ İbn Hacer, *Takrib*, I, 602.

³⁶ Dârimî, *Sünen*, I, 88; Şâşî, *Müsned*, I, 96, 97; Taberânî, *Turuk*, s. 112; İbn Adî, *Kâmil*, I, 27.

²¹ Bölgeler için bkz. Kemal Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, Ankara: DİB Yayınları 1991.

²² Medîneli bir râvi olmasına rağmen Kûfe şehri ile de irtibatı bilinmektedir. Zira o, Kûfeye zeytinyağı ticareti için gider gelirdi (İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 189).

²³ Kûfeliler arasında hadisi en sağlam olan râvilerden birisidir. Osmânî olduğu belirtilen Ebû Hasîn'in A'meş ile aralarında kırgınlık olduğu kaydedilmektedir (İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 116).

hammed et-Temîmî (ö. 162)³⁷ vasıtasıyla da nakledilmiş, daha sonra ise Kûfeli Hâlid b. Mahled el-Katavânî (ö. 213) tarafından devam ettirilmiştir.³⁸

Abdullah b. Ömer'in, Sâlim ve Abdullah b. Dînâr; Abdullah b. Amr'ın, torunu ve onun oğlu Amr b. Şuayb; Ebû Hüreyre'nin Ebû Seleme ve Keysân b. Saîd; Seleme b. Ekvâ'in, Yezid b. Ebî Ubeyd kanalıyla aktardığı rivâyetler de yukarıda zikredilen kategoriye dâhil edilebilir.³⁹

(c) Üçüncü gruba giren rivâyetler en az iki asır veya daha fazla süreyle Hicaz bölgesinde devam etmiş isnadlardır. Aslında burada zikredilenler, hicrî II. asrın ortalarına doğru bazı tarikleri farklı bölgelere intikal etmesine rağmen meşhur olarak varlığını Hicaz bölgesinde de devam ettirebilen isnadlardır. Örneğin, Medîneli Abdullah b. Ömer'den nakledilen > oğlu Sâlim (ö. 106) > oğlu Ebû Bekir b. Sâlim⁴⁰ > Ubeydullah b. Ömer (ö. 147)⁴¹ isnadındaki râvilerin tamamı Medîne'nin tanınan râvileri olup, hepsi de Ömer ailesine mensuptur. Medîneli bu rivâyet daha sonra farklı râviler tarafından Hicaz bölgesi dışına taşınırken,⁴² Yahyâ b. Süleym (ö. 194) vasıtasıyla Hicaz bölgesinde de bilinmeye devam etmiştir. Mekke'de ikâmet eden fakat zaman zaman da Tâif'e gidip gelen Yahyâ'yı genel olarak hafızası nedeniyle eleştirenler de, sikâ sayanlar da bulunmaktadır.⁴³ Tamamı Hicaz bölgesinden oluşan bu tarik, uzun müddet bu bölgede ikâmet ettiği bilinen İmâm Şâfiî tarafından *er-Risâle*'de zikredilmiştir.⁴⁴

Benzer şekilde Ebû Hüreyre > Ebû Seleme b. Abdurrahmân > Muhammed b. Amr b. Alkame (ö. 144)⁴⁵ isnadının râvileri de Medînelidir. Bu isnad daha sonra farklı şahıslar tarafından daha çok Irak bölgesinde nakledilirken⁴⁶, Abdulaziz b. Muhammed ed-Derâverdî (ö. 187) vasıtasıyla Medîne'de varlığını sürdürmüştür. Zikri geçen Abdülaziz'in atalarının mevlâ olarak Medîne dışından geldiğinde ittifak edilse de İbn Sa'd'ın ifadesiyle kendisi Medîne'de doğup orada yetişmiş, burada ilim ve hadis talep etmiş ve nihayet bu şehirde vefat

etmiştir.⁴⁷ O, hafızası nedeniyle eleştirilmiş olmasına karşın birçok âlim tarafından sika kabul edilen biridir.⁴⁸ Abdullah b. Ömer rivâyetinde olduğu gibi, tamamı Medînelirâvilerden oluşan bu tarik de İmâm Şâfiî tarafından adı geçen eserinde zikredilmektedir.⁴⁹

'Men kezebe 'aleyye...' hadisinin II. asrın ikinci yarısında Irak bölgesinde yudurulduğunu düşünen ve bu yüzden İmâm Şâfiî'nin eserinde zikredilen söz konusu rivâyetlerin ed-Derâverdî döneminde Hicaz'a geldiğine işaret eden Juynboll'un iddialarının⁵⁰ aksine yukarıda zikredilen isnadlar, bu hadisin ilk iki asırda Hicaz bölgesinde ve özellikle Medîne'de yaygın bir şekilde bilindiğini göstermektedir. Buna ilâveten hadislerin, Irak'tan Medîne'ye değil, daha çok Medîne'den Irak bölgesine intikali söz konusudur.⁵¹

Burada, ed-Derâverdî'nin yanı sıra, Ebû Hüreyre > Ebû Seleme b. Abdurrahmân > Muhammed b. Amr b. Alkame isnadının yine Medîneli bir râvî olan Enes b. İyâz'la (ö. 200)⁵² bir nesil daha temsil edildikten sonra Mısır bölgesine intikal ettiği belirtilmelidir.⁵³ Ayrıca, Abdurrahmân b. Ebî'z-Zinâd sonraları Bağdat'a yerleştiği için bir önceki başlıkta incelenen Hz. Osman > Âmir b. Sa'd > Ebû'z-Zinâd > Abdurrahmân b. Ebî'z-Zinâd isnadının da

⁴⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 424.

⁴⁸ İbn Hacer, *Tehzib*, VI, 310. Ayrıca, Derâverdî'nin başkalarının kitabından naklederse vehimde bulunduğu, ayrıca Ubeydullah b. Ömer'den aldığı hadislerin münker sayıldığı da ifade edilmektedir. Ahmed b. Hanbel, kitabından naklettiği hadisler sahihtir derken, Mâlik de onu sika saymıştır. İbn Mâin de onun için 'sika, hüccet' -bir rivâyete göre de leyse bihi be's- değerlendirilmesinde bulunur. (İbn Hacer, *Tehzib*, V, 310) İbn Sa'd ise Derâverdî için, 'Sika ve çok hadis rivâyet eden biridir' demekte, hatalı nakillerinin bulunduğunu da eklemektedir (İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 424).

⁴⁹ Şâfiî, *Risâle*, s. 396.

⁵⁰ Juynboll, *Muslim Tradition* s. 112-113.

⁵¹ Ek'te Irak Bölgesine intikal eden isnadlara bakınız.

⁵² İbn Hacer, *Tehzib*, I, 328.

⁵³ Taberânî, *Turuk*, s. 191. Eserin muhakkiki Muhammed b. Hasan el-Gumârî, söz konusu isnadla yer alan Taberânî'nin hocası Ubeyd b. Ricâl el-Mısri'nin biyografisini bulamadığı gerekçesiyle bu isnadı zayıf saymıştır. Bu şahıs, hadis rivâyetiyle meşhur değilse de bilinen biridir. Ubeyd b. Ricâl, Yahyâ b. Bükeyr ve Ahmed b. Sâlih'ten hadis nakletmiş ondan da Hâfiz Ebû Tâlib, (Ali b. Muhammed) el-Mısri (bkz. Dârekutnî, *Sünen*, IV, 29) ve diğerleri rivâyette bulunmuştur (Dârekutnî, *el-Mütelif ve'l-muhtelif*, thk. Muvaffik b. Abdullah b. Abdilkadir, Dârü'l-garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1406/1986, II, 1064-1065). İbn Mâkûla da Mısırlı tarihçi İbn Yûnus'tan şu bilgileri aktarır: Ubeyd b. Muhammed b. Mûsa el-Bezzâr, müezzin, Ubeyd b. Ricâl diye bilinir. Babası Muhammed de aynı şekilde müezzindi. O, en iyi ezan okuyan kişiydi deniliyordu. 284 te vefat etti. (İbn Mâkûla, *Tehzibü müstemirri'evhâm alâ zevî'l-marifeti ve uli'l-efhâm*, thk. Seyyid Kisrevî Hasen, Darü'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut, 1410/1990, s. 244-245). İbn Hacer'in kaydettiğine göre, Ubeyd kendisinin, Ricâl de babasının lakabıdır. Bu râvînin ismi ise Muhammed b. Muhammed b. Mûsâ el-Bezzâr'dır (İbn Hacer, *Nüzhetü'l-elbâb fi'l-elkab*, thk. Abdülaziz b. Muhammed b. Sâlih es-Sedîdî, Mektebetü'r-rüşd, Riyad 1409/1989, II, 17). İçinde Ubeyd b. Ricâl'in de bulunduğu bir hadis için Makdisî, 'isnadı sahih' değerlendirmesi yapmaktadır. (Makdisî, *Muhtare*, VII, 269).

³⁷ İbn Hacer, *Tehzib*, III, 301.

³⁸ Taberânî, *Turuk*, s. 114.

³⁹ Söz konusu sahâbîlerin râvileri ve ilgili kaynaklar Ek'te verilmiştir.

⁴⁰ İbn Sa'd onu Medînelilerin dördüncü tabakasında zikretmiş (İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ, mütemmim*, s. 223), İclî de onun için sika demiştir (İclî, *es-Sikât*, II, 388. krş. İbn Hacer, *Tehzib*, XII, 29).

⁴¹ Ubeydullah Medîne'nin de önde gelenlerinden olup fukahâ-i seb'a'dan biridir bkz. İbn Hacer, *Tehzib*, VII, 35.

⁴² Kûfeli iki râvî olan Ebû Üsâme ve Muhammed b. Bişr rivâyeti için bkz. (riv. bkz.). İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 195.

⁴³ Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XXXI, 364.

⁴⁴ Şâfiî, *Risâle*, s. 396.

⁴⁵ Bazı âlimler onu hafıza yönünden eleştirmişlerdir. Bazı âlimler ise onu ta'dil eden ifadeler kullanmışlardır (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VIII, 30; İbn Hacer, *Tehzib*, IX, 333).

⁴⁶ Bkz. Muhammed b. Bişr -Kûfî- (İbn Mâce, "Mukaddime", 4); Yezid b. Hârûn -Vâsiti- (Ahmed, *Müsned*, II, 501); Abde b. Süleyman -Kûfî- (Hennâd, *Zühed*, III, 257).

Medîneli İsmâil b. Ebî Üveys⁵⁴ ve Mâlik'in en önemli öğrencilerinden birisi olan İbn Vehb⁵⁵ tarafından devam ettirildiği görülmektedir.⁵⁶

(d) Hayli az olmakla birlikte, diğer bölgelerden Hicaz bölgesine intikal eden isnadlar da bulunmaktadır. Vâsile b. Eska'dan Abdülvâhid b. Abdullah en-Nasrî'nin (ö. 104) naklettiği isnadlar buna örnek olarak verilebilir. Zira Ashâb-ı Suffe'den olan Vâsile, daha sonra Şam'a gidip yerleşmiş ve orada vefat etmiştir.⁵⁷ Vâsile'nin râvisi, Abdülvâhid en-Nasrî de Şam'a nispet edilen biridir. Meşhur Dimeşki tarihçi Ebû Zür'a ed-Dimeşki, Abdülvâhid için "*dedemizdir*" dedikten sonra onun Humus ve Medîne'ye vâli tayin edildiği bilgisini de ilave eder. Ayrıca onun Mekke ve Tâif valiliği yaptığı da kaydedilmektedir.⁵⁸

Abdülvâhid en-Nasrî isnadı, Harîz b. Osman (ö. 163)⁵⁹ ve Muhammed b. Velîd ez-Zübeydî (ö. 146-149)⁶⁰, gibi Suriye bölgesine mensup muhaddisler tarafından devam ettirilirken, bir tarik de Abdülvehhab b. Buht (ö. 113) vasıtasıyla Hicaz bölgesinde varlığını sürdürmüştür. *Mekkî* nisbesiyle anılan Abdülvehhâb, önce Şam'a sonra da Medîne'ye yerleşen sika bir râvidir⁶¹ Bu isnad, daha sonra Medîneli râviler olan Muhammed b. Aclân (ö. 148)⁶² > ed-Derâverdî kanalıyla İmâm Şâfiî tarafından nakledilmiştir.⁶³

Ayrıca aynı ed-Derâverdî'nin, Medîneli bir râvi olan olan Abdurrahmân b. Habîb b. Edrek⁶⁴ vasıtasıyla da söz konusu hadisi Abdülvâhid en-Nasrî'den rivâyet ettiği belirtilmelidir.⁶⁵

Benzer şekilde, Basra'da ikâmet eden Enes b. Mâlik rivâyeti daha sonra Zührî (ö. 124) > İbn Ebî Zi'b (ö. 158)⁶⁶ kanalıyla;⁶⁷ Şam'da valilik yapan ve

Amvas taununda vefat eden Ebû Ubeyde b. Cerrâh (ö. 18) rivâyeti de Meysere b. Mesrûk el-Absî⁶⁸ > Hz. Ömer'in mevlâsı Eslem (ö. 80)⁶⁹ > Câfer b. Abdullah b. Eslem⁷⁰ > Hişâm b. Sa'd...⁷¹ vasıtasıyla Medîne de rivâyet edilmiştir.

Hicaz bölgesinde 'Men kezebe 'aleyye...' hadisinin rivâyet seyri topluca düşünüldüğünde, bu hadisin söz konusu bölgede ikâmet eden birçok sahâbîden nakledildiği, onların büyük bir kısmı ilk asrın başı veya ortalarında farklı bölgelere intikal ederken, önemli bir kısmının da Hicaz bölgesinde varlığını koruduğu anlaşılmaktadır. Daha çok Medîne'de nakledilen 'Men kezebe 'aleyye...' hadisi İmâm Şâfiî'nin ve daha sonraki bazı müelliflerin eserlerinde zikredilmiştir. Hicaz bölgesine mensub edilebilecek ed-Derâverdî, Süfyân b. Uyeyne (ö. 198)⁷², Enes b. İyâz ve Şâfiî gibi hocalardan hadis işiten Mekkeli Hümejdî'nin (ö. 219)⁷³ söz konusu hadisin isnadında kaydettiği "*Bana Süfyan (b. Uyeyne) ve sayılamayacak kadar çok kişi tahdisen rivâyet etti*" ifadeleri de⁷⁴ hicrî II. asrın ikinci yarısında söz konusu hadisin bu bölgede yaygın olarak bilinmesinin bir işareti sayılabilir.

2. Mısır Bölgesi

Mısır bölgesindeki 'Men kezebe 'aleyye...' hadisinin rivâyet seyri bir önceki başlıkta incelenen yapıyı andırda da daha belirgin şekilde isnadların ilk iki asır süresince Mısır'da temsil edildikleri görülmektedir.

Ukbe b. Âmir (ö. 60 civarı) ve Ebû Mûsâ el-Gâfikî Mısır'da söz konusu hadisin sahâbî râvileridir. Sadece Mısır bölgesi düşünülürse bunlar arasında rivâyeti en yaygın olan şüphesiz Ukbe b. Âmir isnadlarıdır.

Ukbe b. Âmir rivâyetleri Amr b. Hâris (ö. 147 veya 148)⁷⁵ ve İbn Lehîa (ö. 174) tarafından yaygın bir şekilde rivâyet edilmiştir. Bunlar arasında İbn Lehîa

⁵⁴ Buhârî, *el-Kebîr*, VI, 208. Tartışmalı bir râvî olan İsmâil için bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 124.

⁵⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 66.

⁵⁶ Tahâvî, *Şerhü Müşkîl'l-âsâr*, I, 354.

⁵⁷ İbn Hacer, *İsâbe*, VI, 591.

⁵⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 459.

⁵⁹ Harîz, Bağdat'ta da bulunmuş Şamlı sika bir râvidir (İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 207).

⁶⁰ Fetva ve hadis konusunda Şam'ın en bilgili şahsı olarak isimlendirilmiştir. Sika sayılan birrâvidir (İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 443).

⁶¹ İbn Hibbân, Abdülvehhab için '*Hata eder ve çokça vehimde bulunur*' (İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 146) demesine rağmen o, birçok âlim tarafından sika sayılmıştır (İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 393).

⁶² İbn Aclân, birçok âlim tarafından sika sayılmaktadır. Ebû Hüreyre'den gelen rivâyetleri ise sorunlu görülmüştür (İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 303).

⁶³ Şâfiî, *Risâle*, s. 395.

⁶⁴ 'Edrek' yerine 'Edrek' de denmiştir. Onun hakkında Nesâî, '*münkerü'l-hadis*' derken, İbn Hibbân onu sika râviler arasında zikretmiş (İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 77), Hâkim de '*Medînelilerin sika râvilerinden biridir*' değerlendirmesinde bulunmuştur (İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 144).

⁶⁵ Taberânî, *Turuk*, s. 360.

⁶⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 270.

⁶⁷ Taberânî, *Turuk*, s. 274.

⁶⁸ İbn Asâkir, *Târihü Dimeşk*, 61/317. Meysere'nin, Ebû Ubeyde'den bu hadisi Yermuk savaşında işittiği kaydedilmektedir (İbn Asâkir, *a.y.*).

⁶⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 104.

⁷⁰ Câfer'in Medîne'ye nispeti için bkz. Buhârî, *et-Tarihü'l-kebir*, II, 194; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 195.

⁷¹ Hişâm, Medîne'ye mensup birrâvidir. Hakkında çokça ihtilaf edilmiş, birçok âlim de onu zayıf saymıştır. Bununla birlikte hadislerinin istişhad için yazılabileceği de belirtilmektedir. İbn Hacer ise onu '*vehimleri olan sadûk*' bir râvî şeklinde tanıtmıştır (İbn Hacer, *Takrîb*, s. 527).

⁷² Önceleri Kûfe'de bulunan Süfyan b. Uyeyne daha sonra Mekke'ye yerleşmiştir (İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 104).

⁷³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIV, 512.

⁷⁴ Hümejdî, *Müsned*, II, 492.

⁷⁵ Aslı Medîneli olan Amr b. Hâris, '*Mısırî*' nisbesiyle tanıtılmaktadır. Onun hakkında bazı olumsuz ifadelerle rastlansa da, genel olarak sika sayılmış, Leys b. Sa'd ve Mâlik b. Enes ile kıyaslanmıştır. Özellikle hafızasını öven değerlendirmeler de dikkat çekmektedir (İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 515; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 228; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 13).

zabt açısından oldukça sorunlu bir râvî olmasına rağmen⁷⁶ her ikisi de Mısırlı tanınan şahıslardır. İbn Lehîa bu hadisi Ebû Uşşâne (ö. 118)⁷⁷ tarikiyle Ukbe'den naklederken;⁷⁸ Amr b. Hâris onu, hem Ebû Uşşâne hem de Hişâm b. Ebî Rukeyye⁷⁹ tarikiyle rivâyet etmektedir.⁸⁰ Bazı rivâyetlerde ise Amr b. Hâris'in yanı sıra Hasan b. Sevbân (ö. 154)⁸¹ ismi de zikredilir.⁸² Bu şahısların tamamı Mısır bölgesine ait râvilerdir. Bu rivâyetler bir sonraki tabakada da İbn Vehb (ö. 197)⁸³, Yahyâ b. Bükeyr (ö. 231)⁸⁴ ve diğer Mısırlı râvilerce devam ettirilmiştir.⁸⁵

Mısır bölgesinde 'Men kezebe 'aleyye...' hadisi Ebû Mûsâ el-Gafiki el-Mısrî > Yahyâ b. Meymûn el-Mısrî (ö. 114)⁸⁶ > Amr b. Hâris > Leys b. Sa'd;⁸⁷ Abdullah b. Amr > Amr b. Velid el-Mısrî (ö. 103)⁸⁸ > Yezid b. Ebî Habîb el-Mısrî (ö. 128)⁸⁹ > İbn Lehia isnadlarıyla da rivâyet edilmektedir.⁹⁰

Öte yandan Ebû Hüreyre > Ebû Osman et-Tünbüzi el-Mısrî⁹¹ > İbn Ebî Nâime el-Meâfirî el-Mısrî⁹² > Bekr b. Amr el-Mısrî (ö. 140'tan sonra)⁹³ isnadı,

⁷⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 327.

⁷⁷ Ebû Uşşâne, Mısırlı sika bir râvidir. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 276; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 189; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 63.

⁷⁸ Bkz. Eşyeb, *Cüz*, s. 43; Ahmed, *Müsned*, IV, 159.

⁷⁹ İclî ve İbn Hibbân tarafından sika râvileri arasında zikredilmiştir (İclî, *es-Sikât*, II, 328; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 501; İbn Hacer, *Ta'cilü'l-menfaa*, s. 432).

⁸⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 156; Fesevî, *Târih*, II, 507; Rüyânî, *Müsned*, I, 181; İbn Hibbân, *Sahih*, III, 329.

⁸¹ Ebû Hâtim onun için 'la be'se bih' derken, İbn Hibbân onu sika râviler arasında zikretmiştir (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 3; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 162; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 226).

⁸² Tahavî, *Şerhü müşkili'l-âsar*, I, 368.

⁸³ Bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 65.

⁸⁴ Mâlik'ten aldıkları sorunlu sayılmakla birlikte genel olarak sika bir râvi olarak kabul edilmiştir (İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 208).

⁸⁵ Yahyâ b. Bükeyr için bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 321; İbn Vehb için bkz. Ahmed, *Müsned*, IV, 201.

⁸⁶ Rivâyetlerinin kabul edildiği anlaşılan Yahyâ b. Meymûn kadılık görevindeki olumsuz yönleriyle eleştirilmektedir (İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 254).

⁸⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 134.

⁸⁸ Fakih ve faziletli biriydi. Fesevî onu Mısır'ın sika kimseleri arasında saymıştır. İbn Hacer ise onu 'sadûk' bir râvi olarak kabul etmektedir (İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 102; *Takrib*, s. 428).

⁸⁹ Mısır müftüsü olan Yezid'in sika ve fakih bir râvi olduğu belirtilmektedir (İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 278).

⁹⁰ Ahmed, *Müsned*, I, 158.

⁹¹ Ebû Osmân, 'Mevla'l-ensar' şeklinde tanıtılmış, 'İfrîkî' ve 'Mısrî' nisbeleri verilmiştir. Genel olarak sika sayılan bir râvi olmakla birlikte, Dârekutnî onun hadislerinin 'itibar' için kullanılacağı kanaatindedir (İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 447; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 128).

⁹² İbn Hibbân sika râviler arasında saymasına rağmen, hadis rivâyetinde pek tanınmadığı anlaşılmaktadır (İbn Hibbân, *Sikat*, VI, 229; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 97).

⁹³ İbn Hibbân, Bekr'i sikarâvileri arasında saymış, Buhârî ve Müslim de onun rivâyetine

sahâbî râvisi Hicaz bölgesine mensup olmakla birlikte ilk asırda Mısır bölgesine intikal etmiştir. Ne var ki, ilk asırda başka bölgelerden Mısır'a gelen bu tür örnekler fazla değildir.⁹⁴

Hicrî II. asrın ortalarında ise İbn Vehb ve Leys b. Sa'd gibi Mısırlı meşhur muhaddisler vasıtasıyla diğer bölgelerden buraya bazı isnadlar taşınmıştır.⁹⁵

Mısır bölgesinde 'Men kezebe 'aleyye...' rivâyeti topluca düşünüldüğünde, genel olarak ilk bir buçuk asırda bu bölgeye mensup sahâbiler olan Ukbe b. Âmir ve Ebû Mûsâ el-Gâfiki'nin rivâyetlerinin yaygın bir şekilde rivâyet edildiği, onların yaygınlaşmasında ise Mısırlı iki muhaddis Amr b. Hâris ve İbn Lehîa'nın etkin olduğu anlaşılmaktadır. Yine ilk bir buçuk asır dikkate alındığında Mısır ile diğer bölgeler arası geçişlerin çok fazla olmadığı görülmektedir.

3. Suriye Bölgesi

Suriye bölgesinde Ebû Ümâme, Muâviye b. Ebi Süfyân ve Vâsile b. Eska 'Men kezebe 'aleyye...' hadisinin başlıca sahâbî râvileridir. Hadisin bu bölgedeki isnad yapısı; (a) İlk bir buçuk asır Suriye bölgesinde kalan isnadlar; (b) İkinci asrın başında farklı bölgelere dağılan isnadlar; (c) Diğer bölgelerden Suriye'ye gelen isnadlar şeklinde üç kısımda incelenebilir. Aşağıda bu yapılar açıklanmaya çalışılacaktır:

(a) Suriye bölgesinde Vâsile b. Eska (ö. 83)⁹⁶ > Abdülvâhid b. Abdullah en-Nasrî ed-Dimeşkî (ö. 104) rivâyetleri ilk bir buçuk asırda, Harîz b. Osman eş-Şâmî (ö. 163) tarafından temsil edilmiştir.⁹⁷ Harîz b. Osman için Şam'da ondan daha sika birisi olmadığı ifade edilmesine rağmen o, koyu bir Hz. Ali düşmanı olarak tanınmaktadır. Nitekim Harîz'in "Ben atalarımı öldüren adamı sevmiyorum" dediği rivâyet edilir. Bazıları ise Hz. Ali hakkındaki böyle bir söz söylemediğini sadece "Sizin imamınız size bizimki ise bizedir" dediğini naklederler. Yine de Harîz'in, Hz. Ali'ye tavrı nedeniyle eleştirilere maruz kaldığı belirtilmelidir.⁹⁸ Harîz'in yanı sıra bu bölgede Muhammed b. Velid ez-Zübeydî eş-

Sahih'lerinde yer vermiştir. Hakkında 'şeyh' ve 'hadisleri itibar için yazılır' görüşleri de mevcuttur (İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 103; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 426). İbn Hacer onun sadûk biri olduğu kanaatindedir (İbn Hacer, *Takrib*, s. 128).

⁹⁴ Enes b. Mâlik > Saïd b. Sinân el-Mısrî > Yezid b. Ebî Habîb el-Mısrî... isnadı için bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 283. İsnadda ismi geçen Saïd b. Sinan hakkında bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 409.

⁹⁵ bkz. Dârimî, *Sünen*, I, 88; Tahavî, *Şerhü müşkili'l-âsar*, I, 354.

⁹⁶ Tebuk savaşından önce müslüman olan ve Ashabu Suffe'den sayılan Vâsile, Resûlullah'ın (s.a.v.) vefatından sonra Şam'a gitmiştir. Onun 83 yılında 105 yaşındayken Şam'da vefat ettiği belirtilmektedir (İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 89).

⁹⁷ Ahmed, *Müsned*, IV, 106; Buhârî, "Menâkıb", 5; Taberânî, *Şamiyyin*, II, 132, a.mlf., *el-Kebîr*, XXII, 72.

⁹⁸ İclî, *es-Sikât*, I, 291; İbn Hibbân, *Mecrûhin*, I, 269; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 209. Ebû Hatim ise Harîz'e nispet edilen görüşlerin doğru olmadığını belirtmektedir (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-*

Şâmî (ö. 146) ve Süleyman b. Habîb el-Muhâribî ed-Dimeşkî rivâyetleri bulunmaktadır.⁹⁹ Ne var ki her iki rivâyet de Taberânî öncesi âlimlerin kitaplarında tespit edilememiştir.

Şam'a yerleşen Ebû Ümâme'nin (ö. 86) rivâyeti Şehr b. Havşeb eş-Şâmî (112)¹⁰⁰ > Yezîd b. Ebî Meryem es-Selûlî ed-Dimeşkî¹⁰¹ (ö. 144)¹⁰²; Muâviye b. Ebî Süfyân rivâyeti ise Kâsım b. Abdurrahmân ed-Dimeşkî (ö. 112) > Utbe b. Ebî Hakîm (ö. 140'dan sonra) vasıtasıyla bu bölgede varlığını sürdürmüştür.¹⁰³

(b) Vâsıla b. Eska > Rabîa b. Yezîd eş-Şâmî (ö. 121 veya 123)¹⁰⁴ isnadı da bir önceki yapıda olduğu gibi Suriye kökenli bir rivâyettir. Bu rivâyet daha sonra Hıms'a nispet edilen Muâviye b. Sâlih tarafından devam ettirilmiştir. Ne var ki Muâviye b. Sâlih (ö. 158), 123 veya 125 yılında Endülüs'e gitmiş ve hayatını orada geçirmiştir. Rical kaynakları, Muâviye b. Sâlih'in 144 veya 145 yılında bir kere hacca geldiğini ve bu esnada ondan, Hicaz, Irak ve Mısırlıların hadis aldığı bildirilmektedir.¹⁰⁵ Anlaşılan o ki bu vesileyle 'Men kezebe 'aleyye...' hadisi de ondan sonra Mısır, Basrâ ve Kûfeli râvilerce devam ettirilmiştir.¹⁰⁶

Benzer şekilde Muâviye > Ebû'l-Feyz Mûsâ b. Eyyûb el-Hımsî¹⁰⁷ rivâyeti onunla Vâsıt'ta görüştüğü kaydedilen Şu'be b. Haccâc tarafından Irak bölgesine taşınmıştır.¹⁰⁸

(c) Farklı bölgelerden Sûriye'ye gelen en yaygın isnad Abdullah b. Amr isnadlarıdır. Daha çok Mısır ve Hicaz'la ilişkilendiren Abdullah b. Amr hadisleri Ebû Kebşe eş-Şâmî¹⁰⁹ > Hassan b. Atiyye ed-Dimeşkî (ö. 120'den sonra)¹¹⁰

ta'dîl, III, 289).

⁹⁹ Taberânî, *el-Kebîr*, XXII, 73.

¹⁰⁰ Şehr b. Havşeb hakkında oldukça fazla ihtilaf bulunmaktadır (İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 324). İbn Hacer onu 'Sadûk çokça irsal yapan ve vehimde bulunan bir râvî' olarak tanıtmaktadır (*Takrib*, s. 269). Ayrıca bkz. Heysemî, *Mecmaü'z-zevâid*, I, 373.

¹⁰¹ Dimaşk'ta imamlık yapan Yezîd genel olarak 'sika' veya 'la be'se bih' şeklinde tanıtılan bir râvidir (İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 315).

¹⁰² Taberânî, *el-Kebîr*, VIII, 122, a.mlf., *Turuk*, s. 313; İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, s. 109 (İbnü'l-Cevzî bu rivâyeti İshâk el-Harbî ve İbn Sâid kanalıyla rivâyet etmektedir).

¹⁰³ Bu isnad en erken Taberânî'nin kitaplarında bulunabilmiştir (Taberânî, *el-Kebîr*, XIX, 374, a.mlf., *Turuk*, s. 182).

¹⁰⁴ Ebû Şuayb Rabîa b. Yezîd el-İyâdî İfrıkiyye'deki bir savaş esnasında berberiler tarafından şehid edilmiştir. Sika bir râvî olarak tanınmaktadır (İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 228).

¹⁰⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 187-191.

¹⁰⁶ Ahmed, *Müsned*, III, 491; a.mlf., *İle*, II, 287; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 215; Taberânî, *Turuk*, s. 358.

¹⁰⁷ Sika bir râvî sayılan Ebû'l-Feyz Mûsâ b. Eyyûb, Hıms ya da Şam'a nispet edilen biridir. Bazı âlimler onunla karşılaşan Şu'be'nin Şamlı başka bir Şu'be olduğunu belirtirler (Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIX, 35; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 300).

¹⁰⁸ Ahmed, *Müsned*, IV, 100; Taberânî, *Turuk*, s. 185.

¹⁰⁹ Ebû Kebşe'nin tabii tabakasında sika bir râvî olduğu belirtilmektedir (İbn Hacer, *Tehzîb*, XII, 230).

ile devam etmiştir. Söz konusu rivâyeti Hassan'dan Şam'ın meşhur âlimi Evzaî ve Abdurrahmân b. Sâbit b. Sevbân ed-Dimeşkî (ö. 165)¹¹¹ alsa da bu hadis daha çok Evzaî kanalıyla yayılmıştır. Söz konusu rivâyet Ebû Âsım Dehhâk b. Mahled, Abdullah b. Nümeyr, Abdurrezzâk gibi râviler vasıtasıyla Irak bölgesinde;¹¹² kendisine 'Şam âlimi' denilen Velîd b. Müslim (ö. 195)¹¹³ ve Ebû'l-Muğîre Abdülkuddûs b. Haccâc el-Hımsî (ö. 212)¹¹⁴ tarafından da Suriye'de varlığını devam ettirmiştir.¹¹⁵ Ayrıca Abdurrahmân b. Sâbit tarikinin de yine Şam'a mensup Muhammed b. Yûsuf'la (ö. 212)¹¹⁶ devam ettiği belirtilmelidir.

Benzer şekilde Hz. Âişe > Ebû Seleme b. Abdurrahmân'dan oluşan Medîne bölgesine mensup bir isnadın da Hısn b. Abdurrahmân ed-Dimeşkî¹¹⁷ vasıtasıyla Sûriye bölgesinde nakledildiği, bu isnadın daha sonra da Evzaî tarafından rivâyet edildiği görülmektedir.¹¹⁸

Suriye bölgesindeki 'Men kezebe 'aleyye...' rivâyeti topluca düşünülürse, ilk asırdan itibaren söz konusu hadisin özellikle Vâsile b. Eska vasıtasıyla bilindiği ve bir buçuk asır boyunca bu bölgede rivâyet edildiği görülmektedir. Hicrî II. asrın başlarında bu rivâyetlerin bir kısmı diğer bölgelere intikal ederken, diğer bölgelerden de Suriye'ye geçişlerin olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Suriye bölgesinde sayısal olarak 'Men kezebe 'aleyye...' hadislerinin fazla yekün tutmadığı da söylenebilir.

4. Irak Bölgesi

'Men kezebe 'aleyye...' hadisini Irak bölgesinde Enes b. Mâlik, Hz. Ali ve Abdullah b. Mes'ûd başta olmak üzere farklı sahâbiler nakletmişlerdir. Bu bölgedeki sahâbilerin isnadları oldukça yaygındır. Irak bölgesinde dikkat çeken

¹¹⁰ Hassan b. Atiyye, birçok âlim tarafından 'sika' kabul edilmiştir (Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 34).

¹¹¹ Tirmizî, "İlim", 13. İbn Sevbân'ın rivâyetleri bazı âlimler tarafından kabul edilmesine rağmen onu cerh eden âlimler çoğunlukta gözükmemektedir (İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 136).

¹¹² Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 109, X, 312; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 295; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 202; Buhârî, "Enbiya", 50; Fesevî, *Târîh*, II, 303.

¹¹³ Genel olarak sika kabul edilen Velîd b. Müslim'i bazı âlimler Evzaî'nin hadislerini en iyi bilen şeklinde tanımlarken bazıları da Evzâ'den naklettiği hadisleri sorunlu görmüşlerdir (İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 133).

¹¹⁴ Ebû'l-Muğîre'nin sika bir râvî olduğu belirtilmiştir (İbn Hacer, *Takrib*, s. 360).

¹¹⁵ Velîd b. Müslim riv. bkz. Züheyr b. Harb, *İlim*, s. 14; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 159; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 149. Ebû'l-Muğîre riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, II, 214; Dârimi, *Sünen*, I, 145.

¹¹⁶ Süfyân'dan aldıklarında hatalı bazı rivâyetlerinin olduğu ileri sürülmüşse de sika ve faziletli bir râvî olarak tanıtılmıştır (İbn Hacer, *Takrib*, s. 514).

¹¹⁷ İbn Hibbân tarafından sika râviler arasında sayılan Hısn, Dârekutni'ye göre hadisleri 'itibar' için kullanılabilir biridir. İbnü'l-Kattân el-Fâsî ise onun 'mechûlü'l-hâl' olduğunu söylemiştir (İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 246; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 326).

¹¹⁸ Buhârî, *el-Kebîr*, III, 118; Tahâvî, *Şerhü-Müşkili'l-âsar*, I, 359.

isnad yapıları; (a) İlk iki asır Irak bölgesinde bulunan isnadlar; (b) Hicrî ilk asırda diğer bölgelerden Irak'a gelen isnadlar; (c) Hicrî II. asrın ilk yarısında Irak'a gelen isnadlar; (d) Irak'tan diğer bölgelere intikal eden isnadlar şeklindedir. Irak bölgesindeki söz konusu yapılar şu şekilde incelenebilir:

(a) Diğerlerine göre geniş isnad ağına sahip Irak bölgesinde yukarıda zikredilen yapılardan birinci maddeyi incelerken Kûfe ve Basra şehirlerini, aynı bölgeye mensup olmaları hasebiyle aralarında geçişkenliklerin olduğunu hatırlatılarak farklı altbaşlıklar halinde incelemek faydalı olacaktır.

aa. Kûfe Şehri

Kûfe'de Hz. Ali, Abdullah b. Mesûd, Muğire b. Şu'be gibi önde gelen sahâbilerden nakledilen 'Men kezebe 'aleyye...' hadisi genelde bir çok râvî tarafından rivâyet edilmiştir.

- 1) Hz. Ali > Rib'î b. Hiraş el-Kûfî (ö. 100)¹¹⁹ > Mansûr b. Mu'temir el-Kûfî (ö. 132)¹²⁰;
- 2) Hz. Ali > Sa'lebe b. Yezîd el-Himmânî el-Kûfî¹²¹ > Habîb b. Ebî Sâbit el-Kûfî (ö. 119)¹²² > A'meş (Kûfe, ö. 147);

Birinci sırada zikredilen Mansûr b. Mu'temir isnadları yaygın olarak Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160) tarafından nakledilmiştir. Meşhur bir muhaddis olan Şu'be, Irak bölgesine dâhil olan Vâsî, daha sonra da Basrâ şehriyle birlikte anılmaktadır. Rical eleştirisini sistemli bir hale getirmekle de ünlenen Şu'be'den sonra bu vecih, Hâlid b. Hâris (ö. 186)¹²³, Gunder (ö. 193 veya 194),¹²⁴ Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198),¹²⁵ Amr b. Heysen el-Kutaî (ö. 200 civarı),¹²⁶ Tayâlisî (ö. 204)¹²⁷ ve Ali b. Ca'd (ö. 230)¹²⁸ gibi meşhur râviler tarafından rivâyet edilmiştir.¹²⁹ Bu râvilerin tamamı Irak bölgesine mensup şahıs-

lardır.

Mansûr b. Mu'temir vechi, Şu'be'nin yanı sıra, Şerîk b. Abdullah en-Nehâî (ö. 177 veya 178) tarafından da yaygın olarak nakledilmektedir. O, önce Vâsî kadısı iken daha sonra Kûfe kadılığına atanmış biridir. 'Kûfelilerin hadislerini en iyi bilen' şeklinde tanıtılan Şerîk'in faziletli ve ibadete düşkün biri olduğu belirtilmekle birlikte, özellikle Kûfe kadılığı görevinden sonra hızında büyük sorunlar meydana geldiği kaydedilmektedir.¹³⁰ Şerîk tariki daha sonra Muhâmed b. Saîd el-İsfehânî (ö. 220),¹³¹ Yahyâ b. Abdülhamîd el-Himmânî (ö. 228),¹³² Ali b. Hakîm el-Evdî (ö. 231),¹³³ Abdullah b. Âmir b. Zürâre (ö. 237)¹³⁴ ve İsmâil b. Mûsâ el-Fezârî (ö. 245)¹³⁵ tarafından sürdürülmüştür.¹³⁶ Bu râvilerin tamamı Kûfe bölgesine mensup râvilerdir.

İkinci sırada zikredilen ve Kûfeli râvilerden oluşan Hz. Ali > Sa'lebe b. Yezîd el-Himmânî el-Kûfî > Habîb b. Ebî Sâbit el-Kûfî (ö. 119)¹³⁷ isnadı da bu şehrin en ünlü muhaddislerinden Süleyman b. Mihrân el-A'meş (ö. 148) tarafından yayılmıştır. A'meş Kûfe'de doğmuş ve zamanında Kûfe'nin muhaddisi diye tanınmış, bununla birlikte onun müdellis olduğu da bilinmiştir.¹³⁸ Nispeten yaygın bir şekilde nakledilen A'meş'in rivâyetleri Abser b. Kâsım (ö.

Saîd el-Kattân tariki için bkz. Ahmed, *Müsned*, I, 83; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 457; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 461. Amr b. Heysen tariki için bkz. Tahâvî, *Şerhü müşkili'l-âsar*, I, 355. Ebû Dâvûd tariki için bkz. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, Bezzâr, *Müsned*, III, 115; Tahâvî, *Şerhü müşkili'l-âsar*, I, 355. Ali b. Ca'd tariki için bkz. Ali b. Ca'd, *Müsned*, I, 29; Buhârî, "İlim", 38; Ebû Bekir el-Katî, *Cüz*, s. 465.

¹³⁰ İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 293; *Takrib*, s. 266.

¹³¹ İsfehan nisbesinin yanı sıra Kûfeli olduğu belirtilen sika bir râvidir (Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XXV, 272).

¹³² Kûfe'ye nisbet edilmektedir. İbn Sa'd onun Samerrâ'da vefat ettiğini haber verir. Yahyâ için hafız nitelemesi yapılmakla birlikte 'sirkatü'l-hadis' ile itham edilmiştir (İbn Sa'd, *et-Tabâkatü'l-kübrâ*, VI, 411; İbn Hacer, *Takrib*, s. 593).

¹³³ Kûfeli sika bir râvidir (İbn Hacer, *Tehzib*, VII, 284).

¹³⁴ Kûfe'ye nisbet edilen sadük bir râvidir. Müslim, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce ondan hadis nakletmiştir. İbn Hibbân ise onu sika râviler arasında saymış ve 'müstakimü'l-hadis' değerlendirilmesinde bulunmuştur (İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 355; İbn Hacer, *Takrib*, s. 309).

¹³⁵ Bazı rivâyetlerde bu şahıs İsmâil b. es-Süddî olarak aktarılır (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 394). Her iki isim de aynı şahsa tekabül etmektedir. Kûfeli bir râvi olan İsmâil, genelde 'sadûk' ve 'lâ be'se bilh' ifadeleriyle tanıtılır. Rivâyetlerinde hata yaptığı da belirtilmiştir (Buhârî, *et-Târihü'l-kebir*, I, 373; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, III, 210; İbn Hacer, *Takrib*, s. 110).

¹³⁶ Muhammed b. Saîd riv. bkz. Tahâvî, *Şerhü müşkili'l-âsar*, I, 355. Yahyâ b. Abdülhamîd riv. bkz. İbn Hanbel, *Fezâil*, II, 649. Ali b. Hakîm el-Evdî riv. bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 72. Abdülhamîd b. Âmir b. Zürâre riv. bkz. İbn Mâce, "Mukaddime", 4. İsmâil b. Mûsâ el-Fezârî riv. bkz. İbn Mâce, "Mukaddime", 4; Tirmizî, "İlim", 8; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 394.

¹³⁷ Habîb hakkında, İclî 'Kûfî, tâbiî ve sika' demiştir. Bununla birlikte onun tedlis yaptığı belirtilmiştir. Kûfe'nin müftüsü, fakih ve ilim sahibi birisi olarak tanıtılmaktadır (İclî, *es-Sikât*, I, 281; İbn Hacer, *Tehzib*, II, 156).

¹³⁸ İbn Sa'd, *Tabâkat*, VI, 342; Buhârî, *el-Kebîr*, IV, 37; İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 195.

179),¹³⁹ Cerir b. Abdulhamîd (ö. 188)¹⁴⁰ ve Muhammed b. Fudayl (ö. 195),¹⁴¹ tarafından devam ettirilmiştir.¹⁴² Bu şahıslar, Kûfe bölgesine mensup ya da orada ikâmet etmiş râvilerdir. Taberânî'nin naklettiği A'meş > Fudayl b. İyâz tariki ise bu rivâyetin Hicaz bölgesine uzandığına işaret etmektedir.¹⁴³ Zira meşhur bir muhaddis olan Fudayl, Kûfe'de yetişmiş, orada hadis yazmış ama daha sonra Mekke'ye yerleşmiştir. O, ölünceye kadar da Mekke'de kalmıştır.¹⁴⁴

Kûfe şehrinin meşhur sahâbileri olan Abdullah b. Mes'ûd, Muğîre b. Şu'be ve bu bölgeyle ilişkili oldukları anlaşılan Tarık b. Eşyem ile Hâlid b. Urfute'nin hadisleri hicrî ilk iki asırda genel olarak Irak bölgesinde rivâyet edilmişlerdir.¹⁴⁵

ab. Basra Şehri

Basra şehrinin en meşhur sahâbisi Enes b. Mâlik, 'Men kezebe 'aleyye...' hadisinin başlıca sahâbî râvisidir. Enes rivâyetlerinin gayet yaygın olarak nakledildiği görülmektedir.

Enes b. Mâlik'ten 'Men kezebe 'aleyye...' rivâyeti, tamamı Basra'ya veya en azından Irak bölgesine ait olan Katâde b. Diâme (Basra, ö. 110 civarı), Hammâd b. Ebî Süleyman (Kûfe, ö. 120 veya öncesi), Abdülazîz b. Süheyb (Basra, ö. 130), Hümejd et-Tavîl (Basra, ö. 142-3), Süleymân b. Tarhân et-Teymî (Basra, ö. 143), Hürmüz'ün mevlâsı Attâb (Basra) ve Ebû Bekir İsâ b. Tahmân el-Cüşemî (Basra, Kûfe) tarafından nakledilmiştir.¹⁴⁶

Bu râvilerden de Şu'be b. Haccâc (Vâsıt, Basra, ö. 160) başta olmak üzere, Abdülvâris b. Saîd (Basra, ö. 180), Hüşeym b. Beşîr (Vâsıt, ö. 183) ve İsmâil b. İbrâhim b. Uleyye (Basra, ö. 193) gibi şahıslar rivâyette bulunmuşlardır. Bu râviler, genel olarak Irak bölgesine mensupturlar. Diğer sahâbilerin rivâyetlerine göre daha yaygın olan Enes b. Mâlik tarikleri Ek'te zikredilmiştir.

(b) İki asır boyunca Irak bölgesinde yaygın olarak nakledilen isnadların ya-

nı sıra, ilk asırda diğer bölgelerden buraya gelen isnadlar da dikkat çekicidir. Örneğin genel olarak Hicaz bölgesinde nakledilen Ebû Hüreyre menşeli 'Men kezebe 'aleyye...' hadisleri, Küleyb b. Şihâb¹⁴⁷ ve Kesir b. Ubeyd¹⁴⁸ vasıtasıyla ilk asırda Irak bölgesinde de rivâyet edilmiştir. Her iki râvî de Kûfelidir. Onların daha sonra da Irak bölgesine mensup râvilerce devam ettirildikleri görülmektedir.¹⁴⁹

Benzer şekilde Medîne'ye mensup Ebû Saîd el-Hudrî rivâyetleri büyük oranda Hicaz bölgesinde varlığını sürdürürken Ebû Nadre Münzir b. Mâlik (ö. 109)¹⁵⁰ > Ebû Mesleme Saîd b. Yezîd¹⁵¹ > Şu'be b. Haccâc tarikiyle ilk asırda Irak bölgesinde de rivâyet edilmiştir.¹⁵² Söz konusu Ebû Nadre ve Ebû Mesleme'nin her ikisi de Basralı sika râvilerdir.

Yukarıda zikredilenlere ilave olarak Hicaz bölgesine mensup Abdullah b. Abbas,¹⁵³ Saîd b. Zeyd,¹⁵⁴ Talha b. Ubeydullah,¹⁵⁵ ve Şam'da vefat eden Muâz b. Cebel'in¹⁵⁶ bazı tariklerinin de daha sonra Irak bölgesinde rivâyet edildiği görülmektedir.

Bölgeler arasındaki geçişlerde bizzat sahâbilerin Irak bölgesine seyahatleri etkili olduğu gibi, tabiin tabakasındaki râvilerin, söz konusu hadisleri bölgelerine taşımış olmaları da mümkündür.

(c) 'Men kezebe 'aleyye...' hadisinin bazı isnadlarının ise II. asrın başlarından itibaren Irak bölgesine intikal ettiği görülmektedir. Sözelimi, Zübeyr b. Avvâm (Medîne, ö. 36) > Abdullah b. Zübeyr (Medîne, Mekke, ö. 73) > Âmir b. Abdullah b. Zübeyr (Medîne, ö. 121) isnadıyla yaklaşık olarak bir asır Hicaz bölgesinde rivâyet edilmiştir. Ancak bu isnad Câmi' b. Şeddâd el-Kûfî (ö. 118

¹³⁹ İbn Sa'd tarafından 'sika' ve 'kesirü'l-hadis' şeklinde tanıtılan Abser, Kûfe ehlinde sayılmakta ve Kûfe'de vefat ettiği belirtilmektedir (İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 382; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 307). Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 119.

¹⁴⁰ Sika biri olarak tanıtılan Cerir b. Abdulhamîd, Kûfe'de yetişti. Onun daha sonra Rey şehrine gittiği belirtilmektedir (İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 65).

¹⁴¹ İclî tarafından sika râviler arasında sayılan (es-Sikât, II, 250) Muhammed b. Fudayl aşırı derecede şiî olduğu için eleştirilmiştir. Onun hakkında 'sadûk' ve 'la be'se bih' değerlendirmeleri de bulunmaktadır (İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 359).

¹⁴² Abser b. Kâsım riv. bkz. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 383; Taberânî, *Turuk*, s. 85. Cerir b. Abdulhamîd riv. bkz. Bezzâr, *Müsned*, III, 90; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 383, 442; Taberânî, *Turuk*, s. 82. Muhammed b. Fudayl riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, I, 78; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 442; Taberânî, *Turuk*, s. 80.

¹⁴³ Fudayl b. İyâz riv. bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 77.

¹⁴⁴ İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 315.

¹⁴⁵ Rivâyetleri için Ek kısmına bakınız.

¹⁴⁶ Rivâyetler için Ek kısmına bakınız.

¹⁴⁷ İbn Sa'd onu 'sika ve kesirü'l-hadis' diye tanıtmış ve hadislerinin hüccet olarak kabul edildiğini belirtmiştir (İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 123). O genel itibarla 'sika' ve 'sadûk' terimleriyle tanıtılmıştır (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 167; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 462).

¹⁴⁸ Ebû Bekir'in mevlâsı olan Kesir'i, İbn Hibban *es-Sikât*'ında zikretmiştir (V, 332). Zehebî onun sika sayıldığını belirtirken İbn Hacer ise bu râviyi 'makbul' olarak tanıtır (Zehebî, *Kâşif*, II, 146; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 379, *Takrîb*, s. 460).

¹⁴⁹ İshak b. Râhûye, *Müsned*, I, 290; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 413; Dârimî, *Sünen*, I, 154; Taberânî, *Turuk*, s. 201.

¹⁵⁰ Ebû Nadre için bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 208; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 268, *Takrîb*, 546.

¹⁵¹ Ebû Mesleme Saîd b. Yezîd b. Mesleme hakkında bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 88.

¹⁵² İbn Hanbel, *Müsned*, II, 44.

¹⁵³ Abdullah b. Abbas isnadı Kûfeli Saîd b. Cübeyr ile devam etmektedir (Ahmed, *Müsned*, IV, 228).

¹⁵⁴ Saîd b. Zeyd isnadı Riyâh b. Hâris el-Kûfî (İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 258) tarafından devam ettirilmiştir (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 257).

¹⁵⁵ Talha b. Ubeydullah'ın isnadı, Medîne'den göçerek Kûfe'ye yerleşen oğlu Mûsâ b. Talha (İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 312) ile devam etmektedir (Taberânî, *Turuk*, s. 96).

¹⁵⁶ Muâz b. Cebel isnadı Abdullah b. Selîme el-Kûfî (İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 212) tarafından devam ettirilmiştir (Taberânî, *Turuk*, s. 374).

veya 128)¹⁵⁷ vasıtasıyla Âmir'den alınarak Irak'a da intikal ettiği ve onun daha sonra Şu'be ile devam ettiği görülmektedir.¹⁵⁸ Medîne kökenli bu isnadın Âmir b. Abdullah'tan itibaren, Câmi' b. Şeddâd'ın yanı sıra Vebera b. Abdurrahmân el-Kûfi (ö. 110)¹⁵⁹ tarafından da Irak bölgesinde nakledildiği belirtilmelidir.¹⁶⁰

Benzer şekilde Medîne bölgesine mensup Ebû Hüreyre > Ebû Sâlih es-Semmân (Medîne, ö. 101) isnadı daha sonra Ebû Hasîn el-Kûfi (ö. 127) tarafından rivâyet edilmiş ve bu isnad Şu'be b. Haccâc ve Ebû Avâne Vaddâh b. Abdullah el-Yeşkürî (Vâsıt, Basra ö. 175-6) tarafından devam ettirilmiştir.¹⁶¹

Abdullah b. Amr > Mücâhid (ö. 100)¹⁶² isnadı Hakem b. Uteybe el-Kûfi¹⁶³ ve Muâviye b. Ebî Süfyan > Ebû'l-Feyz Mûsâ b. Eyyûb el-Hımsî isnadı Şu'be b. Haccâc; Ebû Katâde¹⁶⁴ > Ma'bed b. Ka'b b. Mâlik el-Medenî¹⁶⁵ isnadı Irak bölgesine yerleşen Muhammed b. İshak;¹⁶⁶ Câbir b. Abdullah (ö. 77)¹⁶⁷ > Ebû Zübeyr (ö. 126)¹⁶⁸ isnadı ise Irak bölgesinin meşhur muhaddislerinden Hüseyim b. Beşîr (ö. 183)¹⁶⁹ tarafından rivâyet edilmiştir.¹⁷⁰

(d) Sayıları az da olsa bazı isnadların Irak'tan farklı bölgelere yayıldığı görülmektedir. Örneğin, büyük oranda Iraklı muhaddisler tarafından nakledilen Enes b. Mâlik isnadı daha çok Medîne ve Suriye bölgesiyle ilişkili olan İbn Şihâb ez-Zührî tarafından da rivâyet edilmiş, daha sonra bu hadis Leys b. Sa'd (Mısır, ö. 175) ve Yûnus b. Yezîd (Eyle, ö. 159)¹⁷¹ gibi muhaddisler tarafından

¹⁵⁷ Câmi' genel olarak sika kabul edilen bir râvidir. Bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 49.

¹⁵⁸ Tayâlisî, *Müsned*, I, 27.

¹⁵⁹ Vebera, birçok âlim tarafından sika sayılmıştır (İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 98).

¹⁶⁰ Bkz. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 36.

¹⁶¹ Tayâlisî, *Müsned*, I, 318.

¹⁶² Mücâhid b. Cebr, Mekkelidir. Bilgi için bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 38.

¹⁶³ Hakem için bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 372.

¹⁶⁴ İhtilaf olmakla birlikte 54 yılında vefat ettiği daha meşhur olarak rivâyet edilmektedir. Bazılar onun Kûfe'de vefat ettiğini ve cenazesi namazının -38 yılında- Hz. Ali tarafından kıldırıldığını söylemişlerdir. Ancak bu görüşün şazz olduğu belirtilir. Onun Muâviye tarafından Medîne valisi yapıldığı da rivâyet edilmiştir (İbn Hacer, *Tehzîb*, XII, 224).

¹⁶⁵ Buhârî ve Müslim onun hadisine yer vermişlerdir. İbn Hibbân da onu sika râviler arasında saymıştır (İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 202).

¹⁶⁶ İbn Hacer, *Tehzîb* IX, 34.

¹⁶⁷ Medîne de en son vefat eden sahâbi olarak kabul edilir Cenazesini Ebân b. Osman kıldırması (İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 37).

¹⁶⁸ Çeşitli eleştiriler yapılmakla birlikte genel olarak sika kabul edilen bir râvidir (İbn Hacer *Tehzîb*, IX, 390).

¹⁶⁹ İmam Mâlik tarafından övgüyle anılan Hüseyim, sika bir râvi olmakla birlikte tedlis yaptığı için eleştirilir (İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 53).

¹⁷⁰ Rivâyetlerin kaynakları için Ek kısmına bakınız.

¹⁷¹ Muâviye b. Ebî Süfyan'ın mevlâsı olan Yûnus b. Yezîd genel olarak sika sayılan bir râvidir. Ancak onun Zührî'den aldığı rivâyetlerde az da olsa vehimde bulunduğu belirtilmiştir (Zehebî, *Kâşif*, II, 404; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 395; *Takrib*, s. 614).

devam ettirilmiştir.¹⁷² Bu isnad, onu İbn Şihâb'tan alan Ebû Hanîfe vasıtasıyla tekrar Irak bölgesine döndüğü de belirtilmelidir.¹⁷³ Benzer şekilde Enes b. Mâlik > Yahyâ b. Saîd el-Ensârî el-Medenî isnadı da Ebû Hanîfe tarafından nakledilmektedir.¹⁷⁴

C. Sonuç ve Değerlendirmeler

'Men kezebe 'aleyye...' hadisi bölgelere göre düşünüldüğünde, onun farklı coğrafyalarda yaygın olarak aktarıldığı görülmektedir. Bununla birlikte bu hadis özellikle Irak'ta diğer bölgelerden daha fazla rivâyet edilmiştir. Irak bölgesinde 'Men kezebe 'aleyye...' hadisi hem sahâbi râvisi olarak önemli bir yekün tutmakta hem de daha sonraki zaman diliminde bu hadisi nakleden râvilerin sayısı artarak yoğunlaşmaktadır. Ayrıca ilk iki asır dikkate alınrsa, başta Hicaz olmak üzere diğer yerlerden Irak bölgesine belirgin miktarda intikaller gözlenmektedir.

Benzer şekilde Hicaz bölgesinde de bu hadisin nispeten yoğun bir şekilde nakledildiği anlaşılmakta, bu isnadların önemli bir kısmı I. asırda veya II. asrın ilk yarısında başta Irak olmak üzere diğer bölgelere intikal ettiği görülmektedir.

Sahâbe tabakasında bu hadisin, en çok Irak ve Hicaz bölgelerinde rivâyet edilip de, Mısır ve Sûriye bölgelerinde daha az nakledilmiş olması dikkat çekmektedir. Bu her şeyden önce ilk iki bölgede yaşayan sahâbi yoğunluğuyla açıklanabilir. Gerçekten de hadislerin ana yurdu olan Hicaz bölgesi ile Abdullah b. Mes'ûd başta olmak üzere birçok sahâbinin ilim merkezi haline getirdiği Irak bölgesi, sahâbi yoğunluğu açısından daha şanlıdır.¹⁷⁵ Bununla birlikte, söz konusu bölgeler arasında bu hadisin Irak bölgesinde diğerlerinden çok daha fazla nakledilmiş olması buradaki iç karışıklıklar ve hadis uydurma faaliyetleri ile ilişkili gözükmektedir. İlk asırda bu ilişkiyi görebilmek için 'Men kezebe 'aleyye...' hadisinin isnadlarında rivâyetin sebebi olarak zikredilen bilgileri dikkate almak muhtemelen en uygun yöntemdir. Zira isnadın sonunda zikredilen bazı bilgiler, bir sahâbinin ilgili hadisi hangi ortamda ve niçin söylediklerine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Meselâ, çok hadis rivâyet ettiği gerekçesiyle Hicaz bölgesinde de haklı-

¹⁷² İbn Hanbel, *Müsned*, III, 223. Mehâmilî, *Emâli*, s. 327; Taberânî, *Turuk*, s. 274.

¹⁷³ Ebû Hanîfe, *Müsned*, s. 28.

¹⁷⁴ Ebû Hanîfe, *Müsned*, s. 28. krş. Havârizmî, *Câmiü'l-mesânîd*, I, 124. Yahyâ b. Saîd isnadı için ayrıca bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 270.

¹⁷⁵ Hicaz bölgesi dışındaki sahâbilerin dağılımı için bkz. Fu'ad Jabali, *The Companions of the Prophet Geographical Distribution and Political Alignments*, 200-453. Ayrıca bkz. Hüseyin Akgün, *Sahâbe Coğrafyası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, SAÜ SBE, 1999, 19, 28, 37, 49. Hadis Rivayeti açısından sahâbilerin dağılımı için bkz. Kemal Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 29, 63, 91, 128, 189, 310.

haksız çeşitli eleştirilere maruz kalan Ebû Hüreyre, iç karışıklıkların hüküm sürdüğü Irak bölgesinde bu sıkıntıyı daha fazla hissetmiş olmalıdır. Sözelimi Ebû Hüreyre bir keresinde elini alnına vurarak Irak halkına, “*Ey ehl-i Irak, sevâbı ve eciri sizin olsun, günahı ise benim boynuma kalsın diye Allah Resûlü adına yalan söylediğimi mi iddia ediyorsunuz*” diyerek seslenmiş, sonrasında da Resûlullah’tan (s.a.v.) işittiğine yemin ederek ondan bir hadis rivâyet etmişti.¹⁷⁶ Kûfeli bir râvî olan Küleyb b. Şihâb’ın naklettiği bir olayda ise Ebû Hüreyre, Kûfe Mescidi’nde otururken bir adam çıkagelmiş ve ona Hz. İâ’nın nüzûlüne dair sözlerinin gerçekten onun ait olup olmadığını sormuştu. Burada Ebû Hüreyre’nin konuyla ilgili Resûlullah’ın (s.a.v.) hadisini nakletmeden önceki şu sözleri dikkat çekicidir:

“*Ey Iraklılar! Biliyorum ki sizler beni yalanlayacaksınız. Fakat bu durum beni Resûlullah’tan (s.a.v.) işittiğim bir hadisi nakletmekten kesinlikle alıkoymayacaktır...*”¹⁷⁷

Aynı Küleyb, “*Ebû Hüreyre, Resûlullah’tan (s.a.v.) bir hadis nakledeceği zaman ‘Kim benim adıma kasten yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın’ hadisiyle başladı*” bilgisini vermektedir.¹⁷⁸

Bu davranışlarıyla Ebû Hüreyre, muhtemelen, hem iç savaş ve karışıklıklar nedeniyle genelde varolan insanların söylenenlere inanmama eğilimini yıkma-ya çalışmış hem de kendisinin diğer sahâbilerden farklı olarak çok hadis nakletmesine yönelik iddiaların asılsız olduğunu ifade etmek istemiştir. Böylece Ebû Hüreyre hadis rivâyet etme işinin önemine ve sorumluluğuna da vurgu yapmış olmaktadır.

İç savaşın yoğun bir şekilde hüküm sürdüğü Irak bölgesinde Resûlullah’ın (s.a.v.) hadislerinde kesinlikle yalan söylenmeyeceğine yapılan vurgu, Ebû Hüreyre ile sınırlı değildir. Irak bölgesinde ‘*Men kezebe 'aleyye...*’ hadisinin en yaygın rivâyetlerinden birine sahip olan Hz. Ali, muhtemelen haricileri tasvir ettiğine inandığı Resûlullah’ın (s.a.v.) bir hadisini söylemeden önce şu girişi yapmaktadır: “*Ben size Rasûlullah’tan bir şey söylediğim zaman, demediği bir şeyi onun adına söylemektense gökten düşmeyi tercih ederim. Aramızda bir şey konuştuğumuzda ise harb hiledir.*”¹⁷⁹

¹⁷⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 175; Ahmed, *Müsned*, II, 424; İshâk b. Râhûye, *Müsned*, I, 284; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 331; Müslim, “Libâs”, 69; İbn Mâce, “Tahâret”, 31; Nesâî, “Zîne”, 117, a.mlf., *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 505.

¹⁷⁷ İshâk b. Râhûye, *Müsned*, I, 288. *Müsned*’in farklı bir nüshasında ‘*sizlerin beni kerih göreceğinizi biliyorum...*’ denmiştir (*Müsned*, thk, Muhammed Muhtar el-Müftî, Beyrut: Dârü’t-türâsî’l-Arabî 2002, s. 136).

¹⁷⁸ İshâk b. Râhûye, *Müsned*, I, 290; Dârimî, *Sünen*, I, 154. krş. Ahmed, *Müsned*, II, 413.

¹⁷⁹ Müslim, “Zekat”, 154. Hz. Ali daha sonra Resûlullah’ın (s.a.v.) ahir zamanda Kur’an okuyup da boğazlarından aşağıya geçmeyecek şahısların geleceğinden bahsetmiş ve bu gibi kimselerle savaşılması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca bkz. Tayâlisî, *Müsned*, s. 17; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 539; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 134; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, I, 422.

Önceleri Medîne daha sonra da Kûfe’ye yerleşen Zeyd b. Erkam iyice yaşlandıği bir sırada, bazı râvilerin isteği üzerine onlara hadis naklederken anlattığı, Kûfe valisi Ubeydullah b. Ziyâd¹⁸⁰ ile aralarında geçen bir tartışma da, konuya ışık tutacak mahiyettedir. Rivâyete göre Ubeydullah, Zeyd b. Erkam’ı, Resûlullah’ın (s.a.v.) cennette havzı olacağına dair bir hadis nakletmekle itham etmiş, sebep olarak da kendisinin bu bilgiyi Kur’an’da bulamayışını göstermişti. Buna karşılık Zeyd b. Erkam ise, bu hadisi Allah Resûlü’nden işittiğini haber vermişti. Fakat bununla tatmin olmayan Ubeydullah ona “*Yalan söylüyorsun. Sen sadece bunak bir ihtiyarsın*” şeklinde çıkışınca Zeyd b. Erkam: “*Ben Resûlullah’ın (s.a.v.) ‘kim benim adıma yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın’ hadisini kulaklarımla işittim ve onu iyice belledim. Ben kesinlikle Allah Resûlü’ne yalan isnad etmiyorum*” karşılığını vermiştir.¹⁸¹

Kûfe’de Muğire b. Şu’be’nin huzurunda yaşanan aşağıdaki olay da söz konusu hadisin Irak bölgesindeki yaygınlığı ile iç karışıklıklar arasındaki ilişkiye işaret etmektedir. Muğire b. Şu’be ve Saîd b. Zeyd’in de bulunduğu Kûfe’deki bir camide, gencin birisi hakaret etmeye başlamış, Saîd b. Zeyd de Muğire’ye “*Bu adam kime hakaret ediyor*” diye sormuştu. Saîd, “*Ali b. Ebî Talib*” karşılığını alınca Resûlullah’ın (s.a.v.) “*Benim adıma yalan söylemek başkalarının adına yalan söylemek gibi değildir. Kim benim adıma kasten yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın*” hadisini söyledikten sonra Hz. Ali’nin de içinde bulunduğu bir grubun Resûlullah (s.a.v.) tarafından cennetle müjdelendiğini belirten bir hadis nakletmiştir.¹⁸² Saîd b. Zeyd, asıl söyleyeceği hadisten önce ‘*Men kezebe aleyye...*’ rivâyetini aktarmakla, Hz. Ali’ye düşman olanların bulunduğu anlaşılan bir ortamda Resûlullah (s.a.v.) adına yalan söylenmeyeceğini hatırlatma ihtiyacı hissetmiş olmalıdır.

Öte yandan devrinde kendi menfaati uğruna Resûlullah (s.a.v.) adına yalan söylemeyi yaygınlaştıran Muhtâr es-Sekafî’ye Hâlid b. Urfute’nin “*Bu adam çok yalan söylüyor. Ben Resûlullah’ın (s.a.v.) ‘Kim benim adıma kasten yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın’ dediğini işittim*” ihtarını da önemlidir.¹⁸³ Bu

¹⁸⁰ Ubeydullah, Mûaviye ve Yezid döneminde Kûfe valiliği yapmıştır. Bkz. İbn Hacer, *Ta’cîlü’l-menfa’a*, s. 270.

¹⁸¹ Ahmed, *Müsned*, IV, 367; Taberânî, *el-Kebîr*, V, 181.

¹⁸² Ahmed, *Fezâilü’s-sahâbe*, I, 120. Söz konusu olayın anlatıldığı bazı rivâyetlerde ise, Saîd b. Zeyd ‘*Men kezebe 'aleyye...*’ hadisini söylememiş, sadece “*Ben onun demediği bir şeyi onun adına söylemem. Çünkü yarın (kıyamette) onunla karşılaştığımda bana bunu sorar*” demektedir (Ebû Dâvûd, “Sünne”, 9). Ayrıca bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 350.

¹⁸³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 295; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 292; Buhârî, *et-Târihü’l-kebir*, VII, 260; İbn Ebî Âsım, *el-Âhad ve’l-mesâni*, I, 467; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, XII, 283; Hâkim, *Müstedrek*, III, 316. Hâlid b. Urfute’den gelen hadisleri İbn Hacer, ‘*hasen*’ grubunda saymış, *Müsnedü Ebî Ya’lâ*’nın muhakkiki de isnad için ‘*ceyyid*’ değerlendirmesinde bulunmuştur. Bununla birlikte, isnadda yer alan Hâlid b. Urfute’nin mevlâsı Müslim’in fazla tanınan bir râvî olmadığı belirtilmelidir. Müslim için bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, VIII, 200;

durum, söz konusu dönemde fitne ve yalanın yayılmasıyla, ilgili hadisin yaygın olarak nakledilmesi arasında bir ilişkinin varlığını göstermektedir.

Irak bölgesinde 'Men kezebe 'aleyye...' hadisinin yaygınlığıyla fitne ve karışıklıkların doğrudan veya dolaylı bir ilişkisi görülmekle birlikte söz konusu hadisin muhtelif ortamlarda farklı gayelerle yaygınlaştığını gösteren örnekler de bulunmaktadır. Örneğin Enes b. Mâlik'in 'Men kezebe 'aleyye...' hadisini naklederken söylediği şu sözler daha çok kişisel kaygıları içermektedir:

"Şayet ben hata etme korkusu taşımaysaydım, size birçok şey rivâyet ederdim. Çünkü ben Allah Resûlü'nün, 'Kim benim adıma kasten yalan söylese cehennemdeki yerine hazırlansın' dediğini işittim".¹⁸⁴

Muğire b. Şu'be'den nakledilen bazı rivâyetlerde ise, onun tartışmalı olan bir konuda, muhtemelen muhatapları üzerindeki etkiyi artırmak ve konunun önemini belirtmek için 'Men kezebe 'aleyye...' hadisiyle giriş yapmıştır. Ensar'a mensup Karaza b. Ka'b, Kûfe'de vefat edince¹⁸⁵ arkasındakiler ona feryat figan ederek ağlaşmışlar, bu duruma şahit olan Kûfe valisi Muğire b. Şu'be hemen bir hutbe irad ederek, önce "Benim adıma yalan söylemek başka biri adına yalan söylemek gibi değildir. Kim benim adıma yalan söylese cehennemdeki yerine hazırlansın" hadisini nakletmiş daha sonra da Hz. Peygamber'den "Kim için feryat figanla ağlanırsa, kendisi için ağlanan kişi bununla azap görür" hadisini rivâyet etmiştir.¹⁸⁶

Hicaz bölgesinde ise, 'Men kezebe 'aleyye...' rivâyetlerinin daha çok kişisel kaygıların gerekçesi olarak rivâyet edilmiş gibidir. Örneğin bu bölgede en yaygın rivâyet zincirlerinden birine sahip olan Osman b. Affân, "Benim Resûlullah'tan (s.a.v.) fazla hadis nakletmememin nedeni onun en anlayışlı sahâbîsi olmamam değildir. Fakat yemin ederim ki ben onun 'Kim benim dediğimi benim adıma söylese cehennemdeki yerine hazırlansın' dediğini işittim" demiştir.¹⁸⁷

Benzer şekilde Medîne'de ikâmet eden Abdullah b. Zübeyr ile babası Zübeyr b. Avvâm arasında gerçekleşen şu konuşma da aynı kaygının ürünü gibi gözükmektedir. Abdullah b. Zübeyr, babasına "Falan ve falan Resûlullah'tan (s.a.v.) hadis rivâyet etmelerine rağmen sen hiç ondan hadis nakletmiyorsun" sorusunu yöneltmiş, buna karşılık Zübeyr ise, "Ben Resûlullah'ın

(s.a.v.) yanından hiç ayrılmadım. Ama ben onun 'Kim benim adıma yalan söylese cehennemdeki yerine hazırlansın' dediğini işittim" demiştir.¹⁸⁸

Mısır bölgesinde de, muhtemelen rivâyet edilen hadislerin önemini vurgulamak ve konunun ehemmiyetini teyit etmek amacıyla zikredilen hadislerden önce 'Men kezebe 'aleyye...'nin nakledildiği anlaşılmaktadır. Örneğin Mısır'a yerleşmiş Mûsâ b. Ukbe, önce 'Men kezebe 'aleyye...' hadisini söylemiş daha sonra da gece namazına kalkmayı teşvik eden bir hadis nakletmiştir.¹⁸⁹ Ayrıca Ukbe'nin, ipek giymenin haramlığını belirten bir hadisten önce de aynı şekilde 'Men kezebe 'aleyye...' hadisini rivâyet ettiği görülmektedir.¹⁹⁰

Netice itibarıyla, 'Men kezebe 'aleyye...' hadisi rivâyet edilirken isnadlarda zikredilen bilgiler dikkate alındığında, sahâbîlerin çeşitli sebeplerle söz konusu hadisi naklettikleri söylenebilir. 'Men kezebe 'aleyye...' hadisi, toplumda iç savaşların başlaması, buna paralel olarak insanların birbirine giderek daha az güvenmeleri, hadis rivâyetinin dikkat isteyen bir eylem olması sebebiyle sınırlı sayıda rivâyette bulunan bazı sahâbîlerin, söz konusu hadisi davranışlarına gerekçe göstermeleri ve diğer muhtelif sebeplerle tabiiin tabakasına aktarılmıştır. Burada toplumsal kargaşayı en canlı yaşayan Irak bölgesinde 'Men kezebe 'aleyye...' hadisinin daha çok rivâyet edilmesi makul gözükmektedir. Hadis uydurma faaliyetlerinin giderek ivme kazanması, özellikle Muhtar es-Sekafi döneminden itibaren sistemli olarak hadis uydurma faaliyetine teşebbüs edilmesi, bir yandan isnad kullanımını zorunlu hale getirmiş, öbür yandan uydurmacıların ahiretteki acıklı akibetini belirten 'Men kezebe 'aleyye...' hadisinin daha da yaygın olarak nakledilmesine zemin hazırlamış olmalıdır. Hicrî II. asrın ilk yarısında, söz konusu hadisin, cerh ve ta'dil alanında önemli bir mevkiye sahip olan hatta bu ilmi sistemli hale getiren Şu'be b. Haccâc'ın ilgisini daha fazla çekmesi ve muhaddisler arasındaki konumu nedeniyle sonraki tabakalara onun tarafından yaygınlık kazandırılması tabiidir. Bununla birlikte, söz konusu hadisin Şu'be b. Haccâc tarafından formüle edilip başta Irak olmak üzere diğer bölgelere de ihraç edildiğini ima eden Juynboll'un iddiası makul değildir.

Esasen Juynboll, 1983 de yayımladığı *Muslim Tradition* adlı kitabında söz konusu hadisin Şu'be, Ebû Avâne, Abdullah b. Lehîa gibi anahtar şahıs ya da müşterek râvîlerin öğrencileri veya onların adını kullananlar tarafından uydurulduğunu ileri sürmüştü.¹⁹¹ Daha sonra yayımlanan *EL²*'deki "Shu'ba b. al-Hadjjâd]" maddesi ve "Shu'ba b. al-Hajjâj (d. 160/776) and his Position

İbn Hibbân, *Sikat*, V, 393.

¹⁸⁴ Dârimî, *Sünen*, I, 88. Enes b. Mâlik'in nispeten farklı lafızlarla söylediği bu ifadeleri için bkz. Buhârî, "İlim", 38; Müslim, "Mukaddime", 2.

¹⁸⁵ İbn Hacer, *İsâbe*, V, 432.

¹⁸⁶ Ahmed, *Müsned*, IV, 245, 252; Tahâvî, *Şerhü meâni'l-âsâr*, IV, 295.

¹⁸⁷ Tayâlisî, *Müsned*, s. 14; Ahmed, *Müsned*, I, 65; Buhârî, *et-Târihü'l-kebir*, VI, 208; Bezzâr, *Müsned*, II, 37. krş. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, II, 336. Bu rivayette Hz. Osman insanlardan, ayrıca, sadece Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer devrindeki hadislerin nakledilmesini istemektedir.

¹⁸⁸ Buhârî, "İlim", 38. krş. İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 107; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 295; Ahmed, *Müsned*, I, 166; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd ve'l-mesâni*, I, 162; Bezzâr, *Müsned*, III, 186, 187 vd.

¹⁸⁹ Eşyeb, *Cüz*, s. 43; Ahmed, *Müsned*, IV, 201; İbn Hibbân, *Sahih*, III, 329, VI, 295.

¹⁹⁰ Ahmed, *Müsned*, IV, 156; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, III, 209; Tahâvî, *Şerhü meâni'l-âsâr*, IV, 251; İbn Hibbân, *Sahih*, XII, 252.

¹⁹¹ Juynboll, *Muslim Tradition*, s. 129.

among the Traditionists of Basra” başlıklı makalesinde ise Şu'be'nin söz konusu hadis için en eski ve en uygun müşterek râvî olduğunu belirterek hadisin onun tarafından formüle edildiğini iddia etmiştir.¹⁹²

Juynboll'un bu iddiasında kullandığı argümanlar ikna edici değildir. Zira herşeyden önce bu hadis Yemen'e yerleşen ve Şu'be b. Haccâc'tan daha erken vefat eden Ma'mer b. Râşid'in (ö. 154) eserinde bulunmaktadır.¹⁹³ Öte yandan sınırları Juynboll tarafından çizilen müşterek râvî kurallarına göre de¹⁹⁴ Şu'be'nin yanı sıra farklı bölgelerdeki şahıslar sözgelimi Evzâi (Şam, ö. 157)¹⁹⁵ ve Ubeydullah b. Ömer (Medîne, ö. 140 civarı)¹⁹⁶ gerçek müşterek râvî şartlarını taşımaktadırlar. Görüldüğü gibi her iki râvî de Şu'be'den önce vefat etmiştir. Ayrıca araştırmanın girişinde söylendiği üzere bu hadisin, hicrî II. asırda Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed eş-Şeybânî ve Habîb b. Rebî'nin kitaplarında zikredilmesi de Juynboll'un iddialarının geçersizliğini gösteren diğer delillerdir.¹⁹⁷

¹⁹² Juynboll, *El²*, IX, 491–492; “Shu'ba b. al-Hajjâj”, *Le Muséon*, 1998, 191–200.

¹⁹³ Ma'mer b. Râşid, *Câmi'*, XI, 261 (Abdurrezzâk, *Musannef*le birlikte).

¹⁹⁴ Juynboll'a göre bir şahsın müşterek râvî olabilmesi için ondan en az üç, bu üç râvinin her birinden de birden fazla öğrencisinin rivâyette bulunması gerekir (bkz. Juynboll, “Islam's First Fuqaha”, *Arabica*, 1992, s. 304; a.mlf. “Nâfi' the Mawlâ 'Umar”, *Der Islam*, s. 208). Bununla birlikte Juynboll, zaman zaman “Nâfi' the Mawlâ 'Umar” makalesinde olduğu gibi râvilerin başka isnad ağlarında kısmî müşterek râvî olmasını ve biyografik eserlerdeki durumunu göz önüne alarak tekli isnadları da tarihi kabul etmiştir. Bkz. Juynboll, “Nâfi' the Mawlâ 'Umar” s. 236).

¹⁹⁵ Bu rivâyet Evzâi'den Ebû Âsım Dehhâk b. Mahled, Velîd b. Müslim, Abdullah b. Nümejr, Abdurrezzâk ve Ebû'l-Muğîre Abdulkuddûs b. Haccâc tarafından rivâyet edilmiştir. Ebû Âsım'dan, Buhârî (“Enbiya”, 50) ve Fesevî (*Târih*, II, 522); Velîd b. Müslim'den, Ebû Hayseme (*İlim*, s. 14) ve Ahmed (*Müsned*, II, 159); Abdullah b. Nümejr'den, İbn Ebî Şeybe (*Musannef*, V, 295) ve Ahmed (*Müsned*, II, 202); Abdurrezzâk'tan, müellifin yanı sıra (Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 109, X, 312) Ahmed (*Müsned*, II, 202); Ebu'l-Muğîre'den ise Ahmed (*Müsned*, II, 214) ile Dârimî (*Sünen*, I, 145) almıştır.

¹⁹⁶ Bu hadis Ubeydullah b. Ömer'den Ebû Üsâme Hammâd b. Üsâme, Muhammed b. Ubeyd, Abde b. Süleyman, Muhammed b. Bişr, Yahyâ b. Süleym vd. râviler tarafından nakledilmiştir. Bunlar arasında Ebû Üsâme rivâyeti İbn Ebî Şeybe (*Musannef*, V, 195) ve Ahmed (*Müsned*, II, 22); Muhammed b. Ubeyd rivâyeti ise Ahmed (*Müsned*, II, 103, 144) ve Abd b. Humeyd (*Müsned*, s. 241) tarafından devam ettirilmiştir. Ubeydullah b. Ömer > Muhammed b. Bişr isnadı ise *Musannefte* (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 295) nakledilmektedir. Bununla birlikte Muhammed b. Bişr söz konusu hadisle birçok yerde anıldığı için (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 295; Ahmed, *Müsned*, V, 292; Buhârî, *Tarih*, VII, 260; İbn Mâce, “Mukaddime”, 4; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, XII, 282; Tahâvî, *Şerhü müşkili'l-âsâr*, I, 369; Taberânî, *Turuk*, s. 329) kısmî müşterek râvî kabul edilmelidir. Öte yandan Abde b. Süleyman'ın da aynı konumda olduğu söylenebilir (Ubeydullah > Abde riv. bkz. Hennâd, *Zühd*, III, 260). Meşhur bir râvî olan Abde, başka yerlerde de 'Men kezebe 'aleyye...' hadisinin isnadında görülmektedir (bkz. Hennâd, *Zühd*, III, 257; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 210).

¹⁹⁷ Ebû Hanîfe, *Müsned*, s. 27; Rabî b. Habîb, *Câmi'*, s. 283; Ebû Yûsuf, *Âsâr*, s. 207; Muhammed eş-Şeybânî, *Âsâr*, s. 80. Bu hadisin Ebû Hanîfe tarafından rivâyet edilemeyeceğine dair

Netice itibarıyla, müşterek râvî teorisinin geçerliliği bir yana, Juynboll'un kendi kurallarına göre bile, Şu'be'nin söz konusu hadisten sorumlu tutulamayacağı açıktır.¹⁹⁸ Esasen, bir şahsın ilmî konumu ne kadar yüksek olursa olsun, aslında doğru olmayan bir sözünün (bu örnekte 'Men kezebe 'aleyye...' hadisinin formüle edilişi ve Hz. Peygamber'e nisbeti) gerek çağdaşları gerekse sonraki nesillere mensup bu kadar kalabalık bir grup tarafından sanki doğruymuş gibi kabul edilerek yaygın bir şekilde nakledildiğini iddia etmek aklen de ikna edici değildir. Cerh ve ta'dil kurallarına göre kabul edilebilir durumda olan 'Men kezebe aleyye...' rivâyetlerinin bölgelere göre dağılımını veren aşağıdaki Ek, aynı zamanda, Taberânî (ö. 360) dönemine kadar ulaşabildiğimiz kaynaklarda söz konusu hadisin yaygınlık derecesini göstermektedir.

Bu noktada, söz konusu hadisi, dönemin İslâm dünyasında meydana gelmiş itikâdî ve fikrî ekollerle özdeşleştirmenin de mümkün olmadığı belirtilmelidir. Zira râviler arasında farklı görüş ve ekollere mensup kimseler bulunmaktadır. Örneğin Enes b. Mâlik rivayetlerinde ismi birçok yerde geçen Hammâd b. Ebî Süleyman (ö. 120 veya öncesi) Mürcüydü.¹⁹⁹ Rivâyete göre Kûfe şehrinin meşhur muhaddisi A'meş (ö. 147), Hammâd'ın ircâya nispet edildiğini duyunca ona selam vermemişti.²⁰⁰ A'meş'in ise Şii eğilimleri olduğu belirtilmişti.²⁰¹ Buna karşılık, Kûfe'de hadisi en sağlam olan kişiler arasında sayılan Ebû Hasin Osman b. Âsım (ö. 127), Hz. Osman taraftarıydı ve A'meş'le aralarında soğukluk bulunuyordu.²⁰² Öte yandan Katâde b. Diâme (ö. 110 civarı) ve Abdulhamîd b. Ca'fer (ö. 153) Kaderî olmakla itham edilmişti.²⁰³ Harîz b. Osman (ö. 163) ise koyu bir Muâviye b. Ebî Süfyân taraftarıydı ve Hz. Ali'ye karşı memnuniyetsizliğini dile getirmekten de çekinmiyordu.²⁰⁴ Genel olarak hicrî II. asrın ilk yarısından seçilmiş söz konusu isimleri bir sonraki elli yılı da dikkate alarak çoğaltmak mümkündür. Bununla birlikte yukarıda sayılan isimler dahi, 'Men kezebe 'aleyye...' hadisinin herhangi bir grupta özdeşleştirmenin imkansızlığına yeteri kadar işaret etmektedir.

Juynboll'un iddiası doğru değildir. Burada Ebû Hanîfe'nin hadis karşıtı olarak gösterilen portresi, sadece bu yöndeki rivayetlerin biraraya getirilmesinden oluşmaktadır. Ayrıca, iki öğrencisi Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'nin eserlerinde 'Men kezebe 'aleyye...' hadisinin Ebû Hanîfe'ye nispet edilmesi söz konusu rivâyetin Ebû Hanîfe tarafından rivâyet edildiğini doğrulamaktadır. Bu rivâyet ayrıca daha sonraki kaynaklarda da Ebû Hanîfe'ye nispet edilmektedir. Bkz. Tahâvî, *Şerhü müşkili'l-âsâr*, I, 361; Taberânî, *Turuk*, s. 220.

¹⁹⁸ Juynboll'un, Şu'be b. Haccâc'la ilgili fikirlerin değerlendirilmesi için bkz. Abdulvahap Özsöy, *Şu'be ibnül-Haccâc ve Hadisçiliği*, Yüksek Lisans tezi, AÜSBE, Erzurum 2004, s. 136–141.

¹⁹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 333; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 14.

²⁰⁰ Ukaylî, *Du'âfâ*, I, 306; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 15.

²⁰¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 87.

²⁰² İclî, *es-Sikât*, II, 129; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 116.

²⁰³ Sırasıyla bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 315, VI, 101.

²⁰⁴ Hatîb, *Târihü Bağdad*, VIII, 267; İbn Asâkir, *Târihü Dimeşk*, XII, 348; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 209.

Ek-'Men kezebe 'aleyye...' İsnadlarının Bölgesel Dağılımı

A. Hicaz Bölgesi

1. Hicaz Bölgesi İsnadları (II. yy'da başka bölgelere taşınanlar dahil)

Osman b. Affân (Medîne) > Âmir b. Sa'd b. Ebî Vakkâs (Medîne, ö. 104) > Ebu'z-Zinâd (Medîne, ö. 130) > Abdurrahmân b. Ebî'z-Zinâd (Medîne, Bağdat, ö. 174)

Abdurrahmân b. Ebî'z-Zinâd'tan alanlar: Yahyâ b. Abdülhamîd (Kûfe, ö. 228), Muhammed b. İsa (Bağdat, ö. 224), Âsım b. Ali (Vâsıt, ö. 221), Ebû Ca'fer en-Nüfeyli (Harrân, ö. 234),²⁰⁵ Esed b. Mûsâ (Mısır, ö. 212), Saîd b. Mansûr (Horasan, Merv, ö. 227), Süleyman b. Dâvûd el-Hâşimî (Bağdat, ö. 219), Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (Basra, ö. 204), İshak b. İsa (Bağdat, ö. 214), Hüseyin b. Muhammed el-Behrâm (Bağdat, ö. 213)²⁰⁶, İsmâil b. Ebî Üveys (Medîne, ö. 226), Süreyc b. Nu'mân (Bağdat, ö. 217), Abdullah b. Vehb (Mısır, ö. 197).²⁰⁷

Osman b. Affân > Mahmûd b. Lebid b. Ukbe b. Râfi' (Medîne, ö. 96) > Ca'fer b. Abdullah b. Hakem (Medîne) > Oğlu Abdulhamîd b. Ca'fer (Medîne, ö. 153)

Abdulhamîd b. Ca'fer'den alanlar: Ebû Bekir Abdülkebir b. Abdülmecîd el-Hanefî (Basra, ö. 204), Muhammed b. Ömer el-Vâkidî²⁰⁸ (Medîne, Bağdat, ö. 207)²⁰⁹

Osman b. Affân > Ebân b. Osman (Medîne, ö. 105) > Muhammed b. Ka'b el-Kurazî (Kûfe, Medîne ö. 108, 117) > Ebû Mevdûd (Abdülazîz b. Ebî Süleymân, Medîne, ö. 210)

²⁰⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 321.

²⁰⁶ Burada zikredilen Hüseyin muhtemelen Hüseyin b. Muhammed b. Behrâm'dır. bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 315. Şuayb el-Arnaût ve arkadaşları metinde zikredilen Hüseyin'in, Hüseyin b. Ali b. Velîd el-Cu'fî olduğunu ileri sürmüşlerdir. Her ikisi de Ahmed b. Hanbel'in hocası olmakla birlikte, Ahmed b. Hanbel birçok yerde Hüseyin b. Muhammed > İbn Ebî'z-Zinâd isnadını naklettiğini tespit etmemize rağmen Hüseyin b. Ali > İbn Ebî'z-Zinâd isnadını tespit edemedik. Bkz. Ahmed, *Müsned*, II, 215, 357, 541, III, 479, 488 vd.

²⁰⁷ Yahyâ b. Abdülhamîd için bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 60. Muhammed b. İsa için bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 60. Âsım b. Ali için bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 60; İbn Adî, *Kâmil*, I, 17. Ebû Ca'fer en-Nüfeyli için bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 60. Esed b. Mûsâ için bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 60. Saîd b. Mansûr için bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 60. Süleyman b. Dâvûd el-Hâşimî için bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 60. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî için bkz. Tayâlisî, *Müsned*, s. 79. İshak b. İsa için bkz. Ahmed, *Müsned*, I, 65. Hüseyin b. Muhammed için bkz. Ahmed, *Müsned*, I, 65. İsmâil b. Ebî Üveys için bkz. Buhârî, *Târîh*, VI, 208. Süreyc b. Nu'mân için bkz. Ahmed, *Müsned*, I, 65; Bezzâr, *Müsned*, II, 38. Abdullah b. Vehb için bkz. Tahâvî, *Şerhü müşkili'l-âsâr*, I, 354.

²⁰⁸ Meşhur meğazi âlimi Vakîdî'nin muhaddisler göre metruk sayıldığı bilinmektedir. Bkz. İbn Hacer, *Takrîb*, s. 498.

²⁰⁹ Ebû Bekir için bkz. Ahmed, *Müsned*, I, 70; Bezzâr, *Müsned*, II, 38; Tahâvî, *Şerhü müşkili'l-âsâr*, I, 354; Taberânî, *Turuk*, 65. Vâkidî için bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, II, 336.

²¹⁰ Taberânî, *Turuk*, s. 67. Bu isnad Taberânî öncesi eserlerde tespit edilememiştir. Eserin muhakkiki Gumârî, Ebû Mevdûd'u, 'Fidda' lakabıyla meşhur olan Ebû Mevdûd ile karıştırdığı

Zübeyr b. Avvâm (Medîne, ö. 36) > Abdullah b. Zübeyr (Medîne, Mekke, ö. 73)²¹¹ > Abdullah b. Urve (Medîne, ö. 126'dan sonra)

Abdullah b. Urve'den alanlar: Yahyâ b. Abbâd (Medîne), Ömer b. Abdullah b. Urve (Medîne), Ca'fer b. Muhammed b. Hâlid ez-Zübeyrî (Samerrâ)²¹², Zühayr b. Muhammed (Şâm, Hicâz, ö. 162)²¹³

Sa'd b. Ebî Vakkâs (Medîne) > Oğlu Âmir b. Sa'd (Medîne) > Ebu'z-Zinâd > Abdurrahmân b. Ebî'z-Zinâd > Süleyman b. Dâvûd el-Hâşimî (Bağdat, ö. 219)²¹⁴

Abdullah b. Ömer (Medîne, ö. 73) > Sâlim b. Abdullah (Medîne, ö. 106) > Ebû Bekir b. Sâlim (Medîne) > Ubeydullah b. Ömer el-Ömerî (Medîne, ö. 140 civarı)

Ubeydullah b. Ömer'den alanlar: Fudayl b. İyâz (Kûfe, Mekke, ö. 187)²¹⁵, Ebû Üsâme Hammâd b. Usâme (Kûfe, ö. 201), Abdullah b. Mübârek (Merv, ö. 181), Muhammed b. Bişr (Kûfe, ö. 203), Yahyâ b. Süleym (Mekke, ö. 194 civarı), Abde b. Süleymân (Kûfe, ö. 187), Muhammed b. Ubeyd (Kûfe, ö. 204)²¹⁶

Abdullah b. Ömer > Abdullah b. Dinar (Medîne) > Yezîd b. Had (Medîne, ö. 139) > Velîd b. Ebî'l-Velîd (Medîne) > Nâfi' b. Yezîd (Mısır)²¹⁷

Ebû Hüreyre > Ebû Seleme b. Abdurrahmân (Medîne, ö. 94 veya 104) > Muhammed

için söz konusu râviyle Muhammed b. Ka'b arasındaki ilişkiyi kuramamış ve isnada zayıf hükmünü vermiştir. Oysa buradaki Ebû Mevdûd, Medîneli sika bir râvi olan Abdülazîz b. Ebî Süleyman'dır ve Muhammed b. Ka'b'tan da hadis aldığı ricâl kitaplarında kaydedilmiştir. Taberânî'nin isnadında olduğu gibi o, aynı zaman da Zeyd b. Hubâb'ın da hocasıdır (İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 303).

²¹¹ Abdullah b. Zübeyr'den, Medîne bölgesine mensup Hişâm b. Urve de rivâyette bulunmuştur. Ancak bu isnadda Ya'kub b. Mûsâ'nın tercemesi bulunamadığından sıralamaya dahil edilememiştir. Bkz. İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 440.

²¹² Samerrâ'ya yerleştiği belirtilmiştir (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 487). Hadislerinin mütabii olmadığını söylemekle birlikte, İbn Ebî Hâtim Ca'fer için 'sadûk' demiş, İbn Hibbân da onu sika râvileri arasında zikretmiştir (İbn Hibbân, VI, 133; İbn Hacer, *Lisân*, II, 124).

²¹³ *Yahyâ b. Abbâd için bkz:* Taberânî, *Turuk*, s. 112. Ömer b. Abdullah b. Urve için bkz. Dârimî, Sünen, I, 88; Şâfi, *Müsned*, I, 96, 97; İbn Adî, *Kâmil*, I, 27; Câfer b. Muhammed için bkz. Şâfi, *Müsned*, I, 100. Zühayr b. Muhammed için bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 114.

²¹⁴ İbnü'l-Cevzî bu isnadı Men kezebe aleyye hadisini bir araya getiren İbn Sâid kanalıyla aktarmaktadır. İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I, 65. İsnadın incelemesi için bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 118 (Muhakkikin notu).

²¹⁵ İclî, *es-Sikât*, II, 207.

²¹⁶ Fudayl b. İyâz riv. bkz. Tahâvî, *Şerhü müşkili'l-âsâr*, I, 360; Taberânî, *Turuk*, s. 151 *el-Kebîr*, XII, 293, Ebû Üsâme riv. bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 195; Ahmed, *Müsned*, II, 22; Taberânî, *Turuk*, s. 153, *el-Mû'cemü'l-kebir*, XII, 293. Abdullah b. Mübârek riv. bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 153. Muhammed b. Bişr riv. bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 195; Taberânî, *Turuk*, s. 153, a.mlf., *el-Mû'cemü'l-kebir*, XII, 293, Yahyâ b. Süleym riv. bkz. Şâfi, *Risâle*, s. 396. Abde b. Süleymân riv. bkz. Hennâd, *Zühd*, III, 260, Muhammed b. Ubeyd riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, II, 103; Abd b. Hümejd, *Müsned*, s. 241; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IX, 333.

²¹⁷ Heysemî, *Zevâidü Bezzâr*, I, 115. İsnadda yer alan Velîd b. Ebî'l-Velîd, 'gevşek' bir râvi olarak tanımlanmıştır (İbn Hacer, *Takrîb*, s. 584)

b. Amr b. Alkame (Medîne, ö. 144)

Muhammed b. Amr b. Alkame'den alanlar: Abdülazîz b. Muhammed ed-Derâverdi (Medîne, ö. 187), Muhammed b. Bişr (Kûfe, ö. 203), Yezîd b. Hârûn (Vâsıt, ö. 206), Enes b. İyâz (Medîne, ö. 200), Abde b. Süleyman (Kûfe, ö. 187), Muhammed b. İbrahim b. Ebî Adî (Basrâ, ö. 194).²¹⁸

Ebû Hüreyre > Keysan Ebû Saîd el-Makburî (Medîne, ö. 100) > oğlu Saîd b. Ebi Saîd (Medîne, ö. 120) > İbn Ebî Zi'b (Medîne, 158)²¹⁹

Ebû Katâde > Abdurrahmân b. Ka'b b. Mâlik (Medîne) > oğlu Ka'b (Medîne)²²⁰ > Attab b. Muhammed b. Şevzeb (Belh, Basra, ö. 156-7)²²¹

Seleme b. Ekva' (Medîne) > Yezîd b. Ebû Ubeyd (Hicâz, ö. 146-7)²²²

Yezîd b. Ubeyd'ten alanlar: Ebû Âsım Dehhâk b. Mahled (Basra, ö. 211), Mekki b. İbrâhîm (Belh, ö. 215), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (Basra, ö. 198).²²³

Sâib b. Yezîd (Medîne, ö. 90-100) > Muhammed b. Yûsuf (Medîne)²²⁴ > Hâtım b. İsmâil (Kûfe, Medîne, ö. 186-7).²²⁵

2. Hicaz Bölgesine Gelenler (hicrî II. asrın ilk yarısı dâhil)

Vâsile b. Eska (Şâm) > Abdülvâhid b. Abdullah en-Nasrî (Dimeşk, Mekke, ö. 104)

Abdülvahid b. Abdullah'tan alanlar: Abdurrahmân b. Habîb b. (Medîne), Abdülvahhâb b. Buht (Mekke, ö. 111).²²⁶

Enes b. Mâlik (Medîne, Basra) > İbn Şihâb ez-Zührî (âlimü'l-Hicâz ve's-Şâm)

Zührî'den alanlar: Muhammed b. Abdullah (Medîne, ö. 152), Muhammed b. Abdurrahmân b. Ebî Zi'b (Medîne, ö. 158).²²⁷

²¹⁸ ed-Derâverdi riv. bkz. Şâfiî, *Risâle*, s. 396; Taberânî, *Turuk*, s. 189. Muhammed b. Bişr riv. bkz. İbn Mâce, "Mukaddime", 4. Yezîd b. Hârûn riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, II, 501. Enes b. İyâz riv. bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 191. Abde b. Süleyman riv. bkz. Hennâd, *Zühd*, III, 257; İbn Hibbân, *Sahih*, I, 210. İbn Ebî Adî riv. bkz. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, X, 506.

²¹⁹ Taberânî, *Turuk*, s. 207.

²²⁰ İbn Hibban, *Sikat*, VII, 355

²²¹ Taberânî, *Turuk*, s. 237.

²²² İbn Hacer, *Tehzib*, XI, 305.

²²³ Ebû Âsım riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, IV, 47; Taberânî, *Turuk*, s. 303. Mekki b. İbrâhîm riv. bkz. Buhârî, "İlim", 38. Yahyâ b. Saîd riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, IV, 55.

²²⁴ bkz. Buhârî, *et-Tarihü kebir*, I, 264; İbn Hibban, *Sikat*, VII, 433.

²²⁵ Taberânî, *Turuk*, s. 305, a.mlf., *el-Kebîr*, VII, 156. krş. Heysemî, *el-Mecmaü'z-zevâid*, I, 373.

²²⁶ Rivâyetin kaynakları için bkz. Şâfiî, *Risâle*, s. 395; İbn Kânî, *Mu'cemü's-sahâbe*, III, 83; Taberânî, *Turuk*, s. 360, a.mlf., *el-Kebîr*, XXII, 70, 71, 72; İbn Adî, *Kâmil*, I, 23.

²²⁷ Muhammed b. Abdullah riv. bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 272. İbn Ebî Zi'b riv. bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 274, a.mlf., *el-Evsat*, IX, 113.

B. Mısır Bölgesi

1. Mısır Bölgesinde Devam Eden İsnadlar

Ukbe b. Âmir (Mısır) > Ebû Uşşâne Hayy b. Yü'min (Mısır, ö. 118) > İbn Lehîa (Mısır, ö. 174)

İbn Lehîa'dan alanlar: Yahyâ b. Bükeyr (Mısır, ö. 231), Ebû Sâlih Abdullah b. Sâlih (Mısır, ö. 222), Eşyeb Hasan b. Mûsâ (Bağdâd, ö. 209-10)²²⁸

Ukbe b. Âmir > Ebû Uşşâne Hayy b. Yü'min (Mısır, ö. 118) > Amr b. Hâris (Mısır, ö. 147-8)²²⁹ > Abdullah b. Vehb (Mısır, ö. 197)

Abdullah b. Vehb'ten alanlar: Ahmed b. Sâlih (Mısır, ö. 248), Hârûn b. Ma'rûf (Merv, Bağdat, ö. 231), Harmele b. Yahyâ (Mısır, ö. 243-4)²³⁰

Ukbe b. Âmir > Hişâm b. Ebî Rukayye (Mısır) > Amr b. Hâris (ve Hasan b. Sevbân - Mısır ö. 145)²³¹

Amr b. Haris'ten alanlar: Abdullah b. Vehb (Mısır, ö. 197), Yahyâ b. Eyyûb (Mısır, ö. 168).²³²

Ebû Mûsâ el-Ğafikî (Mısır) > Yahyâ b. Meymûn (Mısır, ö. 114) > Amr b. Hâris (Mısır, ö. 147-8) > Leys b. Sa'd (Mısır, ö. 175)

Leys b. Sa'd'tan alanlar: Yahyâ b. Bükeyr (Mısır, ö. 231), Kuteybe b. Saîd (Belh, ö. 240)²³³

2. Mısır Bölgesine Gelen İsnadlar (İlk asır)

Ebû Hüreyre (Medîne, ö. 58) > Ebû Osman et-Tünbüzi (Mısır) (> İbn Ebî Nâime - Mısır-)²³⁴ > Bekr b. Amr (Mısır, ö. 140'tan sonra)

Bekr b. Amr'dan alanlar: Yahyâ b. Eyyûb (Mısır, ö. 168), Saîd b. Ebî Eyyûb (Mı-

²²⁸ Yahyâ b. Bükeyr riv. bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 321. Ebû Sâlih riv. bkz. İbnü'l-Cevzi, *Mevzûât*, I, 71 (hadisi İbrâhîm el-Harbî vasıtasıyla nakletmektedir). Eşyeb riv. bkz. Eşyeb, *Cüz*, 43; Ahmed, *Müsned*, IV, 159. Hadis, İbn Lehîa kanalı İbn Abdülhakem tarafından da nakledilmektedir. Ancak müellif kendisiyle İbn Lehîa arasındaki şahısları zikretmemiştir bkz. İbn Abdülhakem, *Futûhu Mısır*, s. 322.

²²⁹ Aslen Medinelidir (İbn Hacer, *Tehzib*, VIII, 13).

²³⁰ Ahmed b. Sâlih riv. bkz. Rüyânî, *Müsned*, I, 181. Taberânî, *el-Kebîr*, XVII, 301. Hârûn b. Ma'rûf riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, IV, 201. Harmele b. Yahyâ riv. bkz. İbn Hibbân, *Sahih*, III, 329.

²³¹ Fesevî, *Tarih*, II, 506; Tahâvî, *Şerhü meâni'l-âsâr*, IV, 251, a.mlf., *Şerhü müşkili'l-âsâr*, I, 368.

²³² Abdullah b. Vehb riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, IV, 156; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, III, 289; İbn Hibbân, *Sahih*, II, 252; Taberânî, *Turuk*, s. 323, a.mlf., *el-Kebîr*, XVII, 305, 327; İbnü'l-Cevzi, *Mevzûât*, I, 72 (İbnü'l-Cevzi, hadisi İbn Sâid kanalıyla nakletmektedir). Yahyâ b. Eyyûb riv. bkz. Fesevî, *Tarih*, II, 507.

²³³ Yahyâ b. Bükeyr riv. bkz. Taberânî, *el-Kebîr*, XIX, 295. Kuteybe b. Saîd riv. bkz. İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 334; Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, I, 100; İbnü'l-Cevzi, *Mevzûât*, I, 110 (İbnü'l-Cevzi bu hadisi İbrahim el-Harbî vasıtasıyla almaktadır).

²³⁴ Bazı rivâyetlerde İbn Ebî Nâime ismine yer verilmez.

sır, ö. 161)²³⁵

C Suriye Bölgesi

1. Suriye Bölgesinde Devam Eden İsnadlar

Vâsile b. Eska (Şam) > Abdülvâhid b. Abdullah en-Nasrî (Dimeşk, Mekke, ö. 104)

Abdülvâhid b. Abdullah'tan alanlar: Harîz b. Osman (Şâm, Hıms, ö. 163), Muhammed b. Velîd ez-Zübeydî (Şâm, ö. 146), Süleyman b. Habîb el-Muhâribî (Dimeşk)²³⁶

Muâviye b. Ebî Süfyan (Şam) > Kâsım b. Abdurrahmân ed-Dimeşkî > Utbe b. Ebî Hakîm (Şam, Ürdün 140'dan sonra)²³⁷

Ebû Ümâme > Şehr b. Havşeb (Şam, 112) > Yezîd b. Ebî Meryem es-Selûlî (Dimeşk).²³⁸

2. Suriye Bölgesinden Dağılan İsnadlar (İkinci asrın ilk yarısı)

Vâsile b. Eska > Rabîa b. Yezîd el-İyâdî (Şâm, ö. 121 veya 123) > Muâviye b. Sâlih (Hıms, Endülüs, ö. 158)²³⁹

Muâviye b. Sâlih'ten alanlar: Esed b. Mûsâ (Mısır, ö. 212), Abdullah b. Vehb (Mısır, ö. 197), Abdurrahmân b. Mehdî (Basra, ö. 198), Zeyd b. Hubâb (Kûfe, ö. 203)²⁴⁰

3. Suriye Bölgesine Gelen İsnadlar

Abdullah b. Amr (Mısır, Mekke, Taif) > Ebû Kebşe es-Selûlî (Şam) > Hassan b. Atiyye (Dimeşk, ö. 120 den sonra)

Hassan b. Atiyye'den alanlar: Abdurrahmân b. Amr el-Evzâî (Şam, ö. 157), Abdurrahmân b. Sâbit b. Sevbân (Dimeşk, ö. 165)²⁴¹

²³⁵ Yahyâ b. Eyyûb riv. bkz. Tahâvî, *Şerhü müşkili'l-âsâr*, I, 365; Taberânî, *Turuk*, s. 209. Saïd b. Ebî Eyyûb riv. bkz. İbn Şeybe, *Musannef*, V, 296; İshâk b. Râhuye, *Müsned*, I, 341; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 321; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 100; Tahâvî, *Şerhü müşkili'l-âsâr*, I, 365; Taberânî, *Turuk*, s. 211.

²³⁶ Harîz b. Osman riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, IV, 106; Buhârî, "Menâkıb", 5; Taberânî, *Şamiyyin*, II, 132, a.mlf., *el-Kebîr*, XXII, 72. Muhammed b. Velîd ez-Zübeydî riv. bkz. Taberânî, *el-Kebîr*, XXII, 73. Süleyman b. Habîb el-Muhâribî riv. bkz. Taberânî, *el-Kebîr*, XXII, 73.

²³⁷ Taberânî, *el-Kebîr*, XIX, 374, a.mlf., *Turuk*, s. 182.

²³⁸ Taberânî, *el-Kebîr*, VIII, 122, a.mlf., *Turuk*, s. 313; İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I, 109 (İbnü'l-Cevzî bu rivâyeti İshâk el-Harbî ve İbn Sâid kanalıyla rivâyet etmektedir).

²³⁹ Muâviye'nin 123 veya 125 yılında Endülüs'e gittiği belirtilmektedir (Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 187-191).

²⁴⁰ Esed b. Mûsâ riv. bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 358, a.mlf., *el-Kebîr*, XXII, 68, a.mlf., *Müsnedü's-Şamiyyin*, III, 124. Abdullah b. Vehb riv. bkz. İbn Hibbân, *Sahih*, I, 215. Abdurrahmân b. Mehdî riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, III, 491, a.mlf., *İlel*, II, 287. Zeyd b. Hubâb riv. bkz. Ahmed, *İlel*, II, 287.

²⁴¹ Evzâî riv. bkz. Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 109, X, 312; Ebû Hayseme, *İlim*, s. 14; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 295; Ahmed, Hanbel, *Müsned*, II, 159, 202, 214; Dârimî, *Sünen*, I, 145;

Hz. Âişe (Medîne) > Ebû Seleme b. Abdurrahmân (Medîne) > Hısn b. Abdurrahmân (Dimeşk) > Evzâî (Şâm) > Bişr b. Bekir (Dimeşk, ö. 205)²⁴²

Râfi' b. Hadîc (Medîne, ö. 74) > Abâyê b. Rifâe (Medîne) > Ebû Müdrîk²⁴³ > İbn Sevbân (ö. 165, Dimeşkî)²⁴⁴ > Bakiyye b. Velîd (ö. 197 Hıms)²⁴⁵

D. Irak Bölgesi

1. Irak Bölgesinde Devam Edenler

a. Kûfe Şehri

Hz. Ali (Medîne, Kûfe) > Rib'î b. Hirâş (Kûfe, ö. 100) > Mansûr b. Mu'temir (Kûfe ö. 132) > Şu'be b. Haccâc (Vâsıt, Basra, ö. 160)

Şu'be b. Haccâc'tan alanlar: Amr b. Merzûk (Basra, ö. 224), Tayâlisî (Basra, ö. 204), Ali b. Ca'd (Bağdat, ö. 230), Yahyâ b. Saïd el-Kattân (Basra, ö. 198), Amr b. Heysem el-Kutenî (Basra, ö. 200'lerin başı), Hâlid b. Hâris (Basra, ö. 186), Muhammed b. Ca'fer Gunder (Basra, 193-4), Hüseyin b. Muhammed b. Behrâm (Bağdat, ö. 213), Haccâc b. Muhammed (Bağdat, ö. 206).²⁴⁶

Buhârî, "Enbiya", 50; Tirmizî, "İlim", 13; Fesevî, *Târih*, II, 522; Tahâvî, *Şerhü müşkili'l-âsâr*, I, 125, 360, a.mlf., *Şerhü meâni'l-âsâr*, IV, 128; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 7; İbn Hibbân, *Sahih*, XIV, 149; Taberânî, *Turuk*, 169, a.mlf., *es-Sağîr*, s. 281. İbn Sevbân riv. bkz. Tirmizî, "İlim", 13; Taberânî, *Müsnedü's-Şamiyyin*, I, 137.

²⁴² Rivâyetler için bkz. Tahâvî, *Şerhü müşkili'l-âsâr*, I, 389. İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I, 127 (İbnü'l-Cevzî, bu rivâyeti İbrahim b. İshak el-Harbî ve İbn Sâid kanalıyla nakletmektedir).

²⁴³ Taberânî, *Turuk*, s. 327. Eserin muhakkiki Ebû Müdrîk'in Dârekutnî tarafından 'metrûk' diye nitelendirilen Osman b. Vekî' olduğunu ileri sürmüştür. Oysa İbn Asakir, 'Men kezebe 'aleyye...' hadisini Taberânî'den naklen rivâyet ederken, Ebû Müdrîk'in isminin Abdullah b. Müdrîk el-Ezdî olduğunu belirtir. Hakkında cerh ve ta'dil yapılmamaktadır. Ebû Müdrîk'in öğrencisinin Abdurrahmân b. Sâbit olduğu İbn Asâkir tarafından açıkça belirtilmiştir (İbn Asâkir, *Târihü Dimeşk*, 33/33 ve 67/203). Mizzi'de Abayê b. Rufâe'nin tercemesinde Ebû Müdrîk'in Abdullah b. Müdrîk olduğunu açıklamıştır. bkz. *Tehzîbü'l-kemal*, XIV, 268.

²⁴⁴ Abdurrahmân b. Sâbit b. Sevbân ed-Dimeşkî. *Turuk*'un muhakkiki, bu ismin Ebû Hüreyre ve Ebû Saïd el-Hudrî'nin râvisi olan Muhammed b. Abdurrahmân b. Sevbân olduğunu iddia etmiştir (Taberânî, *Turuk*, s. 327). İbn Sevbân'ın isnaddaki sırası itibariyle oldukça garip bir durum arzeden bu iddia herhangi bir delile dayanmamaktadır. Ebû Müdrîk'in öğrencisinin Abdurrahmân b. Sâbit olduğu İbn Asâkir tarafından açıkça belirtilmiştir (İbn Asâkir, *Târihü Dimeşk*, 33/33). Hadisi İbn Sevbân'dan nakleden Bakiyye b. Velîd'in ise Abdurrahmân b. Sâbit'in öğrencisi olduğu bilinmektedir (İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 136). Öte yandan İbn Ebî Hâtim rivâyetinde de söz konusu şahsın Abdurrahmân olduğu anlaşılmaktadır (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 7).

²⁴⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 7; Taberânî, *Turuk*, s. 327, a.mlf., *el-Kebîr*, IV, 276.

²⁴⁶ Amr b. Merzûk riv. bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 69. Tayâlisî riv. bkz. Tayâlisî, *Müsned*, s. 17; Bezzâr, *Müsned*, III, 115; Tahâvî, *Şerhü müşkili'l-âsâr*, I, 355. Ali b. Ca'd riv. bkz. Ali b. Ca'd, *Müsned*, I, 129; Buhârî, "İlim", 38; Ebû Bekir el-Katîî, *Cüz'ü elf*, s. 465. Yahyâ b. Saïd el-Kattân riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, I, 83; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 457; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 461; Tahâvî, *Şerhü müşkili'l-âsâr*, I, 355. Amr b. Heysem el-Kutenî riv. bkz. Tahâvî, *Şerhü müşkili'l-âsâr*, I, 355. Hâlid b. Hâris riv. bkz. Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 457. Gunder riv.

H. Ali > Rib'i b. Hirâş (Kûfe, ö. 100) > Mansûr b. Mu'temir (Kûfe ö. 132) > Şerik b. Abdullah en-Nehaî (Vâsıt, Kûfe ö. 177-8)

Şerik b. Abdullah'tan alanlar: Abdullah b. Âmir b. Zürrâre (Kûfe, ö. 237), Muhammed b. Saîd (İsfehân, Kûfe, 220), Yahyâ b. Abdülhamîd el-Himmânî (Kûfe, 228), Ali b. Hakîm el-Evdî (Kûfe, ö. 231), İsmâil b. Mûsâ el-Fezârî (Kûfe, ö. 245).²⁴⁷

H. Ali > Sa'lebe b. Yezîd el-Himmânî (Kûfe) > Habîb b. Ebî Sâbit (Kûfe, ö. 119) > Süleyman b. Mihrân A'meş (Kûfe, ö. 147)

A'meş'ten alanlar: Fudayl b. İyâz (Kûfe, Mekke, ö. 187), Muhammed b. Fudayl (Kûfe, ö. 195), Abser b. Kâsım (Kûfe, ö. 179), Cerîr b. Abdulhamîd (ö. 188)²⁴⁸

Abdullah b. Mes'ûd (Kûfe) > Zirr b. Hübeyş (Kûfe, ö. 81-83) > Âsım b. Behdele (Kûfe ö. 128)

Âsım b. Behdele'den alanlar: Hammâd b. Seleme (Basra ö. 167), Ebû Avâne Vaddâh b. Abdullah el-Yeşkürî (Vâsıt, Basra, ö. 175-6), Ebû Muâviye Şeyban b. Abdurrahmân (Basra, Kûfe, ö. 164), Ebû Bekir b. Ayyaş (Kûfe, ö. 194), Cerîr b. Hâzım b. Zeyd (Basra, ö. 170), Amr b. Ebî Kays (Kûfe, Rey).²⁴⁹

Abdullah b. Mes'ûd (Kûfe) > Ebû Vâil Şakîk b. Seleme (Kûfe) > Âsım b. Behdele (Kûfe ö. 128)

Âsım b. Behdele'den alanlar: Heysem b. Cehm (Basra), Ebbân b. Yezîd (Basra, ö. 160 civarı), Amr b. Ebû Kays (Kûfe, Rey).²⁵⁰

Abdullah b. Mes'ûd > Abdurrahmân b. Abdullah b. Mes'ûd (Kûfe, ö. 79)²⁵¹ > Simâk b.

Harb (Kûfe, ö. 123)

Simâk b. Harb'ten alanlar: Abdurrahmân b. Abdullah el-Mes'ûdî (Kûfe, ö. 160), Şu'be b. Haccâc (Vâsıt, Basra, ö. 160), Süfyan es-Sevrî (Kûfe, ö. 161), Şerik b. Abdullah en-Nehaî (Vâsıt, Kûfe ö. 177-8).²⁵²

Muğire b. Şu'be (Kûfe ö. 50) > Meymûn b. Ebî Şebîb (Kufî, ö. 83) > Habîb b. Ebî Sâbit (Kûfe, ö. 119) > Süfyan es-Sevrî (Kûfe, ö. 161)

Süfyan es-Sevrî'den alanlar: Vekî' b. Cerrâh (Kûfe, ö. 197), Abdurrahmân b. Mehdî (Basra, ö. 198), Kabîsa b. Ukbe (Kûfe, ö. 215), Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî (Şam, ö. 212) Ebû Nuaym Fadl b. Dükeyn (Kûfe, ö. 218)²⁵³

Muğire b. Şu'be > Meymûn b. Ebî Şebîb (Kufî, ö. 83) > Habîb b. Ebî Sâbit (Kûfe, ö. 119) > Şu'be b. Haccâc (Vâsıt, Basra, ö. 160)

Şu'be b. Haccâc'tan alanlar: Tayâlisî (Basra, ö. 204) Âsım b. Ali (Vâsıt, ö. 221), Süleyman b. Harb (Basra, Mekke, ö. 224), Nadr b. Şümeyl (Basra, Merv, ö. 204), Muhammed b. Kesir (Basra, ö. 223), Behz b. Esed (Basra, 200'den sonra), Muhammed b. Ca'fer Gunder (Basra, 193-4), Ali b. Ca'd (Bağdat, ö. 230), Vehb b. Cerîr (Basra, ö. 206), Bişr b. Ömer (Basra, ö. 207 veya 209), Vekî' b. Cerrâh (Kûfe, ö. 197), Esed b. Mûsâ (Mısır, ö. 212)²⁵⁴

Muğire b. Şu'be > Meymûn b. Ebî Şebîb (Kufî, ö. 83) > Habîb b. Ebî Sâbit (Kûfe, ö. 119) > Kays b. Rebi' (Kûfe)²⁵⁵

Kays b. Rebi'den alanlar: Ali b. Ca'd (Bağdat, ö. 230), Yahyâ b. Abdülhamîd el-Himmânî (Kûfe, 228); Esed b. Mûsâ (Mısır, ö. 212).²⁵⁶

bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 295; Ahmed, *Müsned*, I, 123, 150; Müslim, "Mukaddime", 2. Hüseyin b. Muhammed riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, I, 83. Haccâc b. Muhammed riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, I, 123.

²⁴⁷ Abdullah b. Âmir riv. bkz. İbn Mâce, "Mukaddime", 4. Muhammed b. Saîd riv. bkz. Tahâvî, *Şerhü müşkili'l-âsâr*, I, 355. Himmânî riv. bkz. Ahmed, *Fezâilü's-sahâbe*, II, 649. Ali b. Hakîm el-Evdî riv. bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 72. Fezârî riv. bkz. İbn Mâce, "Mukaddime", 4; Tirmizî, "İlim", 8; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 394.

²⁴⁸ Fudayl b. İyâz riv. bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 77. Muhammed b. Fudayl riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, I, 78; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 442; Taberânî, *Turuk*, s. 80. Abser b. Kâsım riv. bkz. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 383; Taberânî, *Turuk*, s. 85. Cerîr b. Abdulhamîd riv. bkz. Bezzâr, *Müsned*, III, 90; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 383, 442; Taberânî, *Turuk*, s. 82.

²⁴⁹ Hammâd b. Seleme riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, I, 405; Bezzâr, *Müsned*, V, 211; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IX, 162; Tahâvî, *Şerhü müşkili'l-âsâr*, I, 358; Şâşi, *Müsned*, II, 116, 117, 118; Ebû Bekir el-Katiî, *Cüz'ü elf*, s. 476; Taberânî, *Turuk*, s. 126. Ebû Avâne riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, I, 454; Şâşi, *Müsned*, II, 118; Taberânî, *Turuk*, s. 133. Ebû Muâviye riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, I, 405; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IX, 206-7; Şâşi, *Müsned*, II, 116, Taberânî, *Turuk*, s. 130. Ebû Bekir b. Ayyaş riv. bkz. Tirmizî, "İlim", 8; Şâşi, *Müsned*, II, 116, 118; Taberânî, *Turuk*, s. 131. Cerîr riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, I, 402; Ebû Bekir el-Katiî, *Cüz'ü elf*, s. 358. Amr b. Ebî Kays riv. bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 134.

²⁵⁰ Heysem b. Cehm riv. bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 136. Ebbân b. Yezîd riv. bkz. Şâşi, *Müsned*, II, 80; Ebû Bekir el-Katiî, *Cüz'ü elf*, s. 477. Amr b. Ebî Kays riv. bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 134.

²⁵¹ Onun babasından az miktarda hadis dinlediği kaydedilmektedir (İbn Hacer, *Takrîb*, s. 344).

²⁵² Mes'ûdî riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, I, 389, 436; Şâşi, *Müsned*, I, 321, 322; Taberânî, *Turuk*, s. 141. Süfyan es-Sevrî riv. bkz. İbn Hanbel, *Müsned*, I, 401; Bezzâr, *Müsned*, V, 383; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IX, 205; İbn Hibbân, *Sahih*, XI, 129; Ebû Bekir el-Katiî, *Cüz'ü elf*, s. 475. Şu'be riv. bkz. Tayâlisî, *Müsned*, s. 45; Ali b. Ca'd, *Müsned*, I, 96; Tirmizî, "Fiten", 70; Şâşi, *Müsned*, I, 322; Taberânî, *Turuk*, s. 143; Ebû Bekir el-Katiî, *Cüz'ü elf*, s. 465. Şerik riv. bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 295; İbn Mâce, "Mukaddime", 4; Şâşi, *Müsned*, I, 322, 323; Taberânî, *Turuk*, s. 144.

²⁵³ Vekî' b. Cerrâh riv. bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 237; Ahmed, *Müsned*, IV, 252, 255; Müslim, "Mukaddime", 1; İbn Mâce, "Mukaddime", 5; Abdurrahmân b. Mehdî riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, IV, 255; Tirmizî, İlim, 9. Kabîsa rivayetleri için bkz. Hennâd, *Zühd*, III, 255; Firyâbî riv. bkz. Tahâvî, *Şerhü müşkili'l-âsâr*, I, 374; Ebû Nuaym riv. bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 294.

²⁵⁴ Ebû Dâvûd riv. bkz. Tayâlisî, *Müsned*, s. 94; Tahâvî, *Şerhü müşkili'l-âsâr*, I, 374; Âsım b. Ali riv. bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 295. Süleyman b. Harb riv. bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 295, a.mlf., *el-Kebîr*, XX, 422. Nadr b. Şümeyl riv. bkz. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 16. Muhammed b. Kesir riv. bkz. İbn Adî, *Kâmil*, I, 29. Behz b. Esed riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, IV, 255; Gunder riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, IV, 255. Ali b. Ca'd riv. bkz. İbn Ca'd, *Müsned*, I, 93. Vehb b. Cerîr riv. bkz. Tahâvî, *Şerhü müşkili'l-âsâr*, I, 373. Bişr b. Ömer riv. bkz. Tahâvî, *Şerhü müşkili'l-âsâr*, I, 374; Vekî' riv. bkz. İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 252; Müslim, "Mukaddime", 1; Esed b. Mûsâ riv. bkz. Taberânî, *el-Kebîr*, XX, 422.

²⁵⁵ Kays b. Rebi'in ihtilaflı bir râvi olduğu görülmektedir bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 350.

²⁵⁶ Ali b. Ca'd riv. bkz. İbn Ca'd, *Müsned*, I, 306; İbn Ebî'd-Dünyâ, *Zemmü'l-kizb*, s. 40. Yahyâ el-

Zeyd b. Erkam (Medîne, Kûfe, ö. 66) > Yezîd b. Hayyan (Kûfeli) > Ebû Hayyân Yahyâ b. Saîd b. Hayyân (Kûfe, ö. 145)²⁵⁷

Tarık b. Eşyem > oğlu Ebû Mâlik el-Eşcaî (Kûfe ö. 140 civarı) > Halef b. Halîfe (Kûfe, Vâsıt, Bağdat, ö. 181) > Süreyc b. Nu'mân (Bağdat, ö. 217).²⁵⁸

Hâlid b. Urfute (Kûfe, ö. 64) > Hâlid'in Mevlâsı Müslim > Hâlid b. Seleme (Hicaz, Kûfe ö. 132 Vâsıt'da) > Zekerriyya b. Zâide (Kûfe, ö. 149)²⁵⁹

b. Basra Şehri

Enes b. Mâlik (Medîne, Basra, ö. 92-3) > Süleymân b. Tarhân et-Teymî (Basra, ö. 143)

Süleymân et-Teymî'den alanlar: Şu'be b. Haccâc (Vâsıt, Basra, ö. 160), Muhammed b. Abdullah el-Ensârî (Basra, ö. 215), Kâsım b. Ma'n (Kûfe, ö. 165),²⁶⁰ Yezîd b. Zürey (Basra, ö. 182), İsmâil b. İbrâhim b. Uleyye (Basra, ö. 193), Mu'temir b. Süleyman (Basra, 187), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (Basra, ö. 198), Züheyr b. Muâviye (Kûfe, Cezîre, ö. 172-4), Cerîr b. Hâzim b. Zeyd (Basra, ö. 170), Hüşeym b. Beşîr (Vâsıt, ö. 183).²⁶¹

Enes b. Mâlik > Abdülazîz b. Süheyb (Basra, ö. 130)

Abdülazîz b. Süheyb'ten alanlar: Şu'be b. Haccâc (Vâsıt, Basra, ö. 160), Abdülvâris b. Saîd (Basra, ö. 180), İsmâil b. İbrâhim b. Uleyye (Basra, ö. 193), Hüşeym b. Beşîr (Vâsıt, ö. 183).²⁶²

Himmânî riv. bkz. Taberânî, *el-Kebîr*, XX, 423. Esed b. Mûsâ riv. bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 296, *el-Kebîr*, XX, 422.

²⁵⁷ Ahmed, *Müsned*, IV, 367; Taberânî, *Turuk*, s. 245, 247, 249, a.mlf., *el-Kebîr*, V, 181. krş. Bûsirî, *İthaf*, X, 376.

²⁵⁸ Taberânî, *Turuk*, s. 337. krş. Heysemî, *Keşfü'l-estâr*, I, 112; İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I, 115 (Müellif bu tarihi İbn Saîd kanalıyla zikretmektedir).

²⁵⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 295; Ahmed, *Müsned*, V, 292; Buhârî, *el-Kebîr*, VII, 260; İbn Ebî Âsım, *el-Âhad ve'l-mesânî*, I, 467; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, XII, 282; Tahâvî, *Şerhü müşkili'l-âsâr*, I, 369; Taberânî, *Turuk*, s. 329, a.mlf., *el-Kebîr*, IV, 189; İbn Adî, *Kâmil*, III, 893.

²⁶⁰ Taberânî, *Turuk*, s. 259. Muhakkik, Mincâb b. el-Hâris'in tercemesini bulamadığı gerekçesiyle bu tarikî zayıf saymaktadır. Oysa Mincâb, Müslim'in de eserinde yer verdiği Kûfeli sika bir râvidir (İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 264).

²⁶¹ Şu'be riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, III, 278; Dârimî, *Sünen*, I, 88; Taberânî, *Turuk*, s. 255; Râmehurmezî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, s. 481. Muhammed b. Abdullah riv. bkz. Muhammed b. Abdullah, *Hadîsi Muhammed b. Abdullah el-Ensârî*, s. 4; Taberânî, *Turuk*, s. 250; Kâsım b. Ma'n riv. bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 259, a.mlf., *el-Evsat*, V, 331. *Yezîd b. Zürey riv. bkz.* İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 296; İsmâil b. İbrâhim b. Uleyye riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, III, 176; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 458; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VII, 118, 121. Mu'temir b. Süleyman riv. bkz. İbn Hanbel, *Müsned*, III, 166; Tahâvî, *Şerhü müşkili'l-âsâr*, I, 362, 363; Taberânî, *Turuk*, 252, Yahyâ b. Saîd el-Kattân riv. bkz. İbn Hanbel, *Müsned*, III, 116; Tahâvî, *Şerhü müşkili'l-âsâr*, I, 362. Züheyr b. Muâviye riv. bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 253 Cerîr riv. bkz. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VII, 115. Hüşeym b. Beşîr riv. bkz. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VII, 115.

²⁶² Şu'be b. Haccâc riv. bkz. İbn Ca'd, *Müsned*, I, 215; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 209; Dârimî, *Sünen*, I, 88; Taberânî, *Turuk*, s. 260; Râmehurmezî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, s. 481, Ebû Bekir el-

Enes b. Mâlik > Hammâd b. Ebî Süleyman (Kûfe, ö. 120 veya öncesi) > Şu'be b. Haccâc (Vâsıt, Basra, ö. 160)

Şu'be b. Haccâc'tan alanlar: Haramî b. Umâre (Basrâ, ö. 201), Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (Süleymân b. Dâvûd, Basra, ö. 204), Osman b. Ömer (Basra, ö. 209), Rebî b. Yahyâ el-Üşnânî (Basra, ö. 224), Saîd b. Rebî (Basra, ö. 211), Ebû Katen Amr b. Heysem el-Kutenî (Basra, ö. 200'lerin başı), Yezîd b. Hârûn (Vâsıt, ö. 206).²⁶³

Enes b. Mâlik > Hürmüz'un mevlâsı Attâb (Basra) > Şu'be b. Haccâc (Vâsıt, Basra, ö. 160)

Şu'be b. Haccâc'tan alanlar: Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (Süleymân b. Dâvûd, Basra, ö. 204), Ali b. Ca'd (Bağdat, ö. 230), Âsım b. Ali (Vâsıt, ö. 221), Haccâc b. Muhammed (Bağdat, ö. 206), Hâşim b. Kâsım (Bağdat, ö. 207), Esed b. Mûsâ (Mısr, ö. 212).²⁶⁴

Enes b. Mâlik > Katâde b. Diâme (Basra, 110 civarı) > Şu'be b. Haccâc (Vâsıt, Basra, ö. 160) > Haramî b. Umâre (Basrâ, ö. 201).²⁶⁵

Enes b. Mâlik > Ebû Bekir İsa b. Tahmân el-Cüşemî (Basra, Kûfe)

İsa b. Tahmân'dan alanlar: Ebû Nuaym Fadl b. Dükeyn (Kûfe, ö. 218), Hâşim b. Kâsım (Bağdat, ö. 207), Halef b. Temîm (Kûfe, ö. 206).²⁶⁶

Enes b. Mâlik > Hümejd et-Tavîl (Basra, ö. 142-3) > Şerik b. Abdullah en-Nehâî (Vâsıt, Kûfe ö. 177-8)²⁶⁷

Katîi, *Cüz'ü elf*, s. 38. Abdülvâris b. Saîd riv. bkz. Buhârî, "İlim", 38; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 457; Taberânî, *Turuk*, s. 261; İbn Adî, *Kâmil*, I, 17. krş. İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I, 92. İsmâil b. Uleyye riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, III, 98; Müslim, "Mukaddime", 2; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 457. Hüşeym riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, III, 98; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VII, 12; Muhammed b. Mahled el-Attâr, *Ziyâdât*, s. 199.

²⁶³ Harâmî b. Umâre riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, III, 278; Taberânî, *Turuk*, s. 255; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, III, 209; Dârimî, *Sünen*, I, 88; Râmehurmezî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, s. 481; Ebû Bekir el-Katîi, *Cüz'ü elf*, s. 38. *Osman b. Ömer riv. bkz.* İbn Ca'd, *Müsned*, I, 64; *Rebî b. Yahyâ riv. bkz.* Taberânî, *Turuk*, s. 264. *Saîd b. Rebî riv. bkz.* Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VII, 74. Ebû Katen riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, III, 203. *Yezîd b. Hârûn riv. bkz.* Ahmed, *Müsned*, III, 203.

²⁶⁴ Tayâlisî riv. bkz. Tayâlisî, *Müsned*, s. 277; Ahmed, *Müsned*, III, 209; Dârimî, *Sünen*, I, 88; Râmehurmezî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, s. 481; Ebû Bekir el-Katîi, *Cüz'ü elf*, s. 38; *İbn Ca'd riv. bkz.* İbn Ca'd, *Müsned*, I, 222; Taberânî, *Turuk*, 262; Âsım b. Ali riv. bkz. Taberânî, *Turuk*, 262, Haccâc b. Muhammed riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, III, 172. Hâşim b. Kâsım riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, III, 172. Esed b. Mûsâ riv. bkz. Dârimî, *Sünen*, I, 88. krş. İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I, 92.

²⁶⁵ Bu tarik Haramî'den sonra farklı râvilerce nakledilmektedir. Bkz. Ahmed, *Müsned*, III, 278, 279; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 443, V, 288; Tahâvî, *Şerhü müşkili'l-âsâr*, I, 363; Taberânî, *Turuk*, s. 255, 257, a.mlf., *el-Evsat*, II, 263; İbn Adî, *Kâmil*, III, 1298.

²⁶⁶ Ebû Nuaym riv. bkz. Fesevî, *Târih*, III, 232-233; Taberânî, *Turuk*, s. 275. Hâşim b. Kâsım riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, III, 280. Halef b. Temîm riv. bkz. Dûlâbî, *el-Kunâ ve'l-esmâ*, I, 243.

²⁶⁷ Taberânî, *Turuk*, s. 282.

Enes b. Mâlik > İbrahim b. Yezîd b. Şerîk et-Teymî (Kûfe, 92) > Saîd (b. Mesrûk, Kûfe, ö. 126) > Ebû Hanîfe (Kûfe, ö. 150)²⁶⁸

2. Irak Bölgesine Gelenler

a. Birinci Asırda İntikal Edenler²⁶⁹

Saîd b. Zeyd (Medîne, ö. 50-52) > Riyâh b. Hâris en-Nehâî (Kûfe) > torunu Sadaka b. Müsennâ (Kûfe) > Abdülvâhid b. Ziyad (Basra, ö. 176)

Abdülvâhid b. Ziyâd'tan alanlar: İbrahim b. Haccâc (Basra, ö. 231), Ca'fer b. Seleme (Basra²⁷⁰)²⁷¹

Abdullah b. Abbas (Medîne, Mekke, Taif) > Saîd b. Cübeyr (Kûfe ö. 95) > Abdü'l-A'lâ b. Âmir es-Sa'lebî (Kûfe)

Abdü'l-A'lâ'dan alanlar: Ebû Avâne Vaddâh b. Abdullah el-Yeşkürî (Vâsıt, Basra, ö. 175-6), oğlu Ali b. Abdü'l-A'lâ (Kûfe)²⁷²

İbn Abbâs > Câbir b. Zeyd (Basra, ö. 93) > Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme²⁷³

Ebû Hüreyre > Küleyb b. Şihâb (Kûfe) > Âsım b. Küleyb (Kûfe, ö. 137)

Âsım b. Küleyb'ten alanlar: Abdülvâhid b. Ziyad (Basra, ö. 176), Sâlih b. Ömer (Vâsıt, Hilvan, ö. 185-187)²⁷⁴

Ebû Hüreyre (Medîne) > Kesir b. Ubeyd (Kûfe) > torunu Anbesa b. Saîd (Kûfe)²⁷⁵ > Ebü'l-Velîd Hişâm b. Abdülmelik et-Tayâlisî (Basrî, ö. 227)²⁷⁶

Ebû Saîd el-Hudrî (Medîne, ö. 63-65) > Ebû Nadre Münzir b. Mâlik (Basra, 109) > Ebû Mesleme Saîd b. Yezîd (Basra) > Şu'be b. Haccâc (Vâsıt, Basra, ö. 160)

Şu'be'den alanlar: Ebû Ömer Hafs b. Ömer el-Havdî (Basra, ö. 225), Muhammed b. Ca'fer Gunder (Basra, 193-4), Osman b. Ömer (Basra, ö. 209).²⁷⁷

²⁶⁸ Ebû Hanîfe, *Müsned*, s. 28

²⁶⁹ Bazen farklı şehirlere mensup sahâbiler 'Men kezebe 'aleyye...' hadisini Irak bölgesinde nakletmişlerdir. Onlar da bu başlığa dâhil edilmiştir.

²⁷⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 481; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 160.

²⁷¹ İbrahim b. Haccâc riv. bkz. Ahmed, *Fedâilü's-sahâbe*, I, 120; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 257; Taberânî, *Turuk*, s. 120. Ca'fer b. Seleme riv. bkz. Bezzâr, *Müsned*, IV, 99.

²⁷² *Ebû Avâne riv. bkz.* İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 296; Ahmed, *Müsned*, I, 293, 323; Dârimî, *Sünen*, I, 88; Tirmizî, "Tefsîr", I; Abû Ya'lâ, *Müsned*, IV, 228; Tahâvî, *Şerhü müşkili'l-âsar*, I, 358; Taberânî, *Turuk*, s. 159; İbn Adî, *Kâmil*, I, 26. krş. İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I, 98. Ali b. Abdü'l-A'lâ riv. bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 162.

²⁷³ Rebî b. Habîb, *el-Câmiü's-sahîh*, s. 283.

²⁷⁴ Abdülvâhid b. Ziyâd riv. bkz. İshak b. Râhûye, *Müsned*, I, 290; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 413; Sâlih b. Ömer riv. bkz. Dârimî, *Sünen*, I, 154.

²⁷⁵ Hakkında fazla bir bilgi verilmemesine rağmen 'sika' bir râvî olarak tanıtılmaktadır (İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 139).

²⁷⁶ Taberânî, *Turuk*, s. 201.

²⁷⁷ Ebû Ömer el-Havdî riv. bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 213; Ebû Bekir el-Katî, *Cüz'ü elf*, s. 464. Gunder riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, II, 44. Osman b. Ömer riv. bkz. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 428;

Ebû Saîd el-Hudrî > Yezîd b. Suheyb el-Fakîr (Kûfe) > Mansûr b. Dînar (Kûfe)²⁷⁸

Muâz b. Cebel (Şam, ö. 18) > Ubduallah b. Selîme (Kûfe) > Amr b. Mürre (Kûfe, ö. 118) > Şu'be b. Haccâc (Vâsıt, Basra, ö. 160)²⁷⁹

b. İkinci Asrın İlk Yarısında Irak Bölgesine İntikal Edenler

Zübeyr b. Avvâm (Medîne, ö. 36) > Abdullah b. Zübeyr (Medîne, Mekke, ö. 73) > Âmir b. Abdullah b. Zübeyr (Medîne, ö. 121) > Câmi' b. Şeddâd (Kûfe, 127-8) > Şu'be b. Haccâc (Vâsıt, Basra, ö. 160)

Şu'be b. Haccâc'tan alanlar: Müslim b. İbrâhîm el-Ferâhîdî (Basra, 222), Tayâlisî (Basra, ö. 204), Ebü'l-Velîd Hişâm b. Abdülmelik et-Tayâlisî (Basrî, ö. 227), Vehb b. Cerîr (Basra, ö. 206), Affân b. Müslim (Basra, Bağdat, ö. 219), Muhammed b. Ca'fer Gunder (Basra, 193-4), Abdurrahmân b. Mehdi (Basra, ö. 198), Hâlid b. Hâris (Basra, ö. 186)²⁸⁰

Zübeyr b. Avvâm > Abdullah b. Zübeyr > Âmir b. Abdullah b. Zübeyr > Vebera b. Abdurrahmân (Kûfe, ö. 116) > Beyân b. Bişr (Kûfe) Hâlid b. Abdullah (Vâsıt, ö. 182)²⁸¹

Ebû Hüreyre (Medîne, ö. 58) > Ebû Sâlih es-Semmân (Medîne, ö. 101) > Ebû Hasîn Osman b. Âsım (Kûfe, ö. 127) > Şu'be b. Haccâc (Vâsıt, Basra, ö. 160)

Şu'be b. Haccâc'tan alanlar: Amr b. Merzûk (Basra, ö. 224), Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd et-Tayâlisî (Basra, ö. 204), Muhammed b. Ca'fer Gunder (Basra, 193-4).²⁸²

Ebû Hüreyre (Medîne, ö. 58) > Ebû Sâlih es-Semmân (Medîne, ö. 101) > Ebû Hasîn Osman b. Âsım (Kûfe, ö. 127) > Ebû Avâne Vaddâh b. Abdullah el-Yeşkürî

Tahâvî, *Şerhü müşkili'l-âsar*, I, 361.

²⁷⁸ Taberânî, *Turuk*, s. 226. İbnü'l-Cevzî, İbn Saîd kanalıyla naklettiği bir rivâyette Câbir b. Abdullah > Yezîd el-Fakîr > Mansûr b. Dînar isnadını kaydetmiştir (İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I, 79).

²⁷⁹ Taberânî, *Turuk*, s. 374. krş. İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I, 70. İsnad hakkında bkz. Heysemî, *Mecmaü'z-zevâid*, I, 146 -nâşirin notu-.

²⁸⁰ Müslim b. İbrâhîm riv. bkz. Şâşî, *Müsned*, I, 99; Taberânî, *Turuk*, s. 102. *Tayâlisî riv. bkz.* Tayâlisî, *Müsned*, s. 27. Ebü'l-Velîd riv. bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 107 (krş. İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I, 63); Buhârî, "İlim", 38; Şâşî, *Müsned*, I, 98; İbn Kâni' *Mu'cemü's-sahâbe*, I, 224. *Vehb riv. bkz.* İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 107 (krş. İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I, 63); Şâşî, *Müsned*, I, 97-98, 101. Affân b. Müslim riv. bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 107 (krş. İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I, 63). Gunder rivâyetleri için bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 295; Ahmed, *Müsned*, I, 165; İbn Mâce, "Mukaddime", 4; Bezzâr, *Müsned*, III, 186; Şâşî, *Müsned*, I, 100. İbn Mehdi riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, I, 166; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 30. Hâlid b. Hâris riv. bkz. Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 457.

²⁸¹ Rivâyetler için bkz. Ebû Dâvûd, "İlim", 4; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, I, 162; Bezzâr, *Müsned*, III, 187; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 36; Şâşî, *Müsned*, I, 97; Taberânî, *Turuk*, s. 105.

²⁸² Amr b. Merzûk riv. bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 193; Ebû Bekir el-Katî, *Cüz'ü elf*, s. 463. Tayâlisî riv. bkz. Tayâlisî, *Müsned*, s. 318; Ahmed, *Müsned*, II, 519; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 458. Gunder riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, II, 410, 469.

(Vâsıt, Basra ö. 175-6)

Ebü Avâne'den alanlar: Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (Basra, ö. 204), Mûsâ b. İsmâil (Basra, ö. 223), Halef b. Hişâm (Bağdat, ö. 229), Muhammed b. Ubeyd b. Hisâb (Basra, ö. 238).²⁸³

Ebü Saîd el-Hudrî (Medîne, ö. 63-65) > Atâ b. Yesâr (Medîne, ö. 103) > Zeyd b. Eslem (Medîne, ö. 136) > Hemmam b. Yahyâ b. Dînâr (Basra, 163-165)

Hemmâm'dan alanlar: Hudbe b. Hâlid (Basra, ö. 230 civarı), Ebü'l-Velîd Hişâm b. Abdülmelik et-Tayâlisî (Basra, ö. 227), Ebû Ubeyde Abdülvâhid b. Vâsıl (Basra, Bağdat, ö. 190, Affân b. Müslim (Basra, Bağdat, ö. 219), Abdussamed b. Abdilvâris (Basra, ö. 207).²⁸⁴

Ebü Katâde (Medîne, ö. 54) > Ma'bed b. Ka'b b. Mâlik (Medîne) > Muhammed b. İshâk (Medîne, Irak ö. 150)

İbn İshak'tan alanlar: Ebû Şihâb Abdürabbih b. Nâfi' (Kûfe, Medâin, ö. 171-2), Muhammed b. Ubeyd (Kûfe, ö. 204), Ahmed b. Hâlid (Hıms, ö. 214), Yahyâ b. Ya'la et-Teymî (Kûfe, ö. 180), Yûnus b. Bükeyr (Kûfe, ö. 199).²⁸⁵

Cabir b. Abdullah (Medîne, ö. 77) > Ebû Zübeyr (Mekke, ö. 126) > Hüseyim b. Beşir (Vâsıt, ö. 183)

Hüseyim b. Beşir'den alanlar: Ebû Hayseme Züheyr b. Harb (Bağdat, ö. 234), İbn Ebî Şeybe (Kûfe, ö. 235), Ahmed b. Hanbel (Bağdat, ö. 241), Saîd b. Mansûr (Merv, Mekke, ö. 227), Şihâb b. Abbâd (Kûfe, ö. 224), Ebû Bilâl Mirdâs el-Eş'arî (Kûfe)²⁸⁶, Cendel b. Valık (Kûfe, ö. 226), Yahyâ b. Abdülhamîd el-Himmânî (Kûfe, 228), Zekeriyya b. Yahyâ (Vâsıt, ö. 235),²⁸⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. İsa Tabbâ' (Bağdat, ö. 224).²⁸⁸

²⁸³ Tayâlisî riv. bkz. Tayâlisî, *Müsned*, s. 318. Mûsâ b. İsmâil riv. bkz. Buhârî, "İlim", 38; Halef b. Hişâm riv. bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 195. Muhammed b. Ubeyd riv. bkz. Müslim, "Mukaddime", 2; Ebû Ya'lâ, *Mu'cem*, I, 39; Taberânî, *Turuk*, s. 195.

²⁸⁴ Hudbe b. Hâlid riv. bkz. Müslim, "Zühhd", 72; Taberânî, *Turuk*, s. 215. Ebü'l-Velîd riv. bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 215. Ebû Ubeyde riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, III, 39; Tahâvî, *Şerhü müşkili'l-âsâr*, I, 362. Affân b. Müslim riv. bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 296; Ahmed, *Müsned*, III, 56; Ebû Bekir el-Katî, *Cüz'ü elf*, s. 476. Abdussamed b. Abdilvaris riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, III, 46; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 416.

²⁸⁵ Ebû Şihâb riv. bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 235. Muhammed b. Ubeyd riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, V, 297; Hennâd, *Zühhd*, II, 639; Mehâmîlî, *Emâli*, s. 375. Ahmed b. Hâlid riv. bkz. Dârimî, *Sünen*, I, 89. İbn Ya'lâ riv. bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 295; İbn Mâce, "Mukaddime", 4; Yûnus b. Bükeyr riv. bkz. Tahâvî, *Şerhü müşkili'l-âsâr*, I, 367.

²⁸⁶ İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 199. Bununla birlikte Müellif onun 'garib' ve 'ferd' rivayetlerinin olduğunu ifade etmiştir.

²⁸⁷ İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 253.

²⁸⁸ Ebû Hayseme riv. bkz. İbn Mâce, "Mukaddime" 5; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, III, 376. *İbn Ebî Şeybe riv. bkz.* İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 296. Ahmed b. Hanbel riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, III, 303. Saîd b. Mansûr riv. bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 230. Şihâb b. Abbâd riv. bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 230. Ebû Bilâl el-Eş'arî riv. bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 230. Cendel b. Valık riv. bkz.

Abdullah b. Amr (Mısır, Mekke, Taif) > Mücâhid b. Cebr (Mekke, ö. 100) > Hakem b. Uteybe (Kûfe ö. 113) > Şu'be b. Haccâc (Vâsıt, Basra, ö. 160) > Vehb b. Cerîr (Basra, ö. 206)²⁸⁹

Muâviye b. Ebî Süfyan (Dımeşk, ö. 60) > Ebû'l-Feyz Mûsâ b. Eyyûb (Hıms, Şâm) > Şu'be b. Haccâc (Vâsıt, Basra, ö. 160) > Rûh b. Ubâde (Basra, ö. 205 veya 207)²⁹⁰

3. Irak Bölgesinden Farklı Bölgelere İntikal Eden İsnadlar

Enes b. Mâlik > İbn Şihâb ez-Zührî (âlimü'l-Hicâz ve Ş-Şâm)

İbn Şihâb'tan alanlar: Leys b. Sa'd (Mısır, ö. 175), Yûnus b. Yezid (Eyle, ö. 159), Ebû Hanîfe (Kûfe, ö. 150), Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (Medîne, ö. 144).²⁹¹

"Bölgelere Göre 'Men Kezebe 'Aleyye ... Hadisinin Rivayet Seyri"

Özet: Hadisleri bölgelere göre değerlendirmek klasik dönemdeki muhaddislerin aşına oldukları bir durumdur. Onların bir hadisi, isnadı ya da râviyi incelerken bölgelerine de dikkat ettikleri görülmektedir. Öte yandan bir hadisi incelerken bölgelerin dikkate alınması bazı modern dönem çalışmalarında da gözlemlenen bir husustur. Ne var ki bu çalışmaların bir kısmı, daha ziyâde hadisi eserinde zikreden müelliflerin bölgelerini esas almaktadır. Bu makalede ise, eserler yerine 'Men kezebe 'aleyye...' hadisinin isnadları dikkate alınarak rivâyetin bölgesel dağılımı araştırılmış ve buradan hareketle çeşitli sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Böylece, isnadlardan elde edilen bilgilerle, eserler dikkate alınarak varılan sonuçları karşılaştırma imkanı da hasil olmuştur.

Atıf: Bekir Kuzudişli, "Bölgelere Göre 'Men Kezebe 'Aleyye ...' Hadisinin Rivayet Seyri", *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, VI/1, 2008, ss. 71-110.

Anahtar Kelimeler: 'Men kezebe 'aleyye...' hadisi, bölgesel isnadlar, Juynboll, Şu'be b. Haccâc.

Taberânî, *Turuk*, s. 230. Yahyâ el-Himmânî riv. bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 230. Zekeriyya b. Yahyâ riv. bkz. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, III, 456. Muhammed b. İsa riv. bkz. Dârimî, *Sünen*, I, 87.

²⁸⁹ Ahmed, *Müsned*, II, 171; Taberânî, *Turuk*, s. 178.

²⁹⁰ Ahmed, *Müsned*, IV, 100; Ahmed b. Menî, *Müsned* (Bûsirî, *İthaf*, I, 280); Taberânî, *Turuk*, s. 185, a.mlf., *el-Kebîr*, XIX, 392.

²⁹¹ Leys b. Sa'd riv. bkz. Ahmed, *Müsned*, III, 223; Tirmizî, "İlim", 8; İbn Mâce, "Mukaddime", 4; Tahâvî, *Şerhü müşkili'l-âsâr*, I, 362; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 214; Taberânî, *Turuk*, s. 265. Yûnus b. Yezid riv. bkz. Mehâmîlî, *Emâli*, s. 327; Taberânî, *Turuk*, s. 267, 269. Ebû Hanîfe riv. bkz. Ebû Hanîfe, *Müsned*, s. 28. Yahyâ b. Saîd riv. bkz. Ebû Hanîfe, *Müsned*, s. 28. krş. Havârizmî, *Câmîül-mesânîd*, I, 124. Yahyâ b. Saîd isnadı için ayrıca bkz. Taberânî, *Turuk*, s. 270.